

Afstand tot familieleden en woningmarktgedrag van ouderen

Albertine van Diepen en Clara H. Mulder

Colofon

ISBN: 90-5405-068-3

Druk: A-D Druk BV, Zeist

Uitgave: maart 2005

Exemplaren van deze publicatie zijn verkrijgbaar bij:

NETHUR

Postbus 80115

3508 TC Utrecht

Tel: 0302532250

Fax: 0302540604

E-mail: nethur@geog.uu.nl

Website: <http://nethur.geog.uu.nl>

Bij NETHUR is tevens meer informatie verkrijgbaar over het DGW/NETHUR partnership en zijn andere publicaties uit de reeks te bestellen. Via de website zijn veel van de publicaties ook te downloaden als PDF-bestand.

Inhoud

Voorwoord	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding en doelstelling	7
1.2 Probleemstelling en opbouw rapport	7
1.3 Data en Methoden	9
1.3.1 Data	9
1.3.2 Methoden	9
2 Woningmarktgedrag van ouderen en afstand tot familieleden: eerder onderzoek	11
2.1 Inleiding	11
2.2 Leeftijd, gezondheid en de afstand tot kinderen	11
2.3 Nederlands onderzoek	13
2.3.1 Onderzoek naar woningmarktgedrag van ouderen	13
2.3.2 Onderzoek naar het belang van afstand tot familieleden	15
2.4 Buitenlands onderzoek	15
2.4.1 Onderzoek naar het belang van afstand tot familieleden	15
2.4.2 De rol van afstand tot familieleden in het woningmarktgedrag van ouderen	18
2.5 Conclusie	19
3 Afstanden tot familieleden en veranderingen daarin door verhuizingen	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Aantal familieleden buitenshuis	21
3.3 Afstanden tot familieleden	24
3.4 Verhuizen in relatie tot familie	24
3.5 Conclusie	27
4 Al dan niet verhuizen en richting van de verhuizing	29
4.1 Inleiding	29
4.2 Beschrijvende analyses: kenmerken van de ouderen	29
4.3 Beschrijvende analyses: kenmerken van de woning en woonomgeving	33
4.4 Multivariate analyses	35
4.4.1 Multivariate analyse van verandering in de afstand tot kinderen	36
4.4.2 Multivariate analyse van verandering in de afstand tot broers en zussen	38
4.4.3 Verschillen tussen categorieën ouderen in de invloed van afstand	39
4.5 Conclusie	40
5 Conclusie, beperkingen en implicaties	43
5.1 Conclusie	43
5.2 Beperkingen	44
5.3 Implicaties	45
Literatuur	47

Voorwoord

Veroudering van de Nederlandse bevolking is een onomkeerbaar proces. Dit proces voltrekt zich in alle West-Europese landen, maar het tempo en het te verwachten niveau dat de vergrijzing in een land zal aannemen, verschilt wel. In Nederland is op dit moment veertien procent van de bevolking 65 jaar of ouder. Rond 2040 wordt een aandeel van 23 procent 65-plussers verwacht. Het aandeel zal nadien echter niet zo snel dalen als het de komende jaren zal stijgen. De verouderende bevolking is dan ook een structureel proces te noemen.

Het is dan ook zeer verheugend dat momenteel zoveel studies over dit demografische proces worden ondernomen en gepubliceerd. Veel verschillende maatschappelijke terreinen zullen immers met de gevolgen ervan te maken krijgen. Een van die maatschappelijke terreinen is die van de familiebetrekkingen. Want niet alleen neemt het aandeel ouderen in de bevolking toe, de familiekenmerken van de huidige en toekomstige ouderen zijn flink verschillend te noemen van de ouderen tot dus ver. De gezinsverdunding die de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden, heeft tot gevolg dat de (toekomstige) ouderen gemiddeld minder kinderen en minder broers en zussen (zullen) hebben.

Gegevens afkomstig van het Netherlands Kinship Panel Study maken het mogelijk om specifieke vraagstukken over ouderen en hun familieomstandigheden aan te pakken. De studie die in dit NETHUR/DGW rapport is beschreven, is daar een voorbeeld van.

De betrokkenen bij de totstandkoming en het ter beschikking stellen van het NKPS databestand bedanken wij dan ook voor het gebruik van de gegevens. Ook het NETHUR/DGW partnership danken wij voor de ondersteunende rol die zij hebben gespeeld bij de totstandkoming van dit rapport.

Albertine van Diepen
Clara H. Mulder

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

In onze vergrijzende samenleving is kennis over het woningmarktgedrag van ouderen essentieel. Een van de te verwachten effecten van de vergrijzing is een toenemend belang van de rol van zorgbehoefte in het woningmarktgedrag van ouderen. In de jongste Rapportage Ouderen van het Sociaal en Cultureel Planbureau (De Klerk e.a., 2004) is aan het woningmarktgedrag van ouderen dan ook uitgebreid aandacht besteed.

Een mogelijk belangrijk aspect van het woningmarktgedrag van ouderen komt in de Rapportage Ouderen en andere bestaande onderzoeken niet aan de orde. Dit betreft de rol die de afstand tot familieleden speelt in het woningmarktgedrag. Het zou heel goed kunnen dat ouderen in hun woningmarktgedrag terdege rekening houden met de woonplaatsen van hun kinderen en/of hun broers en zussen. Iedereen kent uit de eigen omgeving wel ouderen die 'achter hun kinderen aan' zijn verhuisd of die niet uit hun woonplaats weg willen omdat de kinderen daar ook wonen. Maar in hoeverre dit gedrag veel voorkomt, oftewel in welke mate ouderen nu werkelijk de afstanden tot familieleden een rol laten spelen in hun verhuisgedrag, is voor Nederland nog nooit systematisch onderzocht. Er bestaan wel enkele buitenlandse onderzoeken. Zo hebben Speare en McNally (1992) laten zien dat ouderen in de Verenigde Staten bij een verhuizing vaker dichterbij hun kinderen gaan wonen dan verder weg. Uit onderzoek van Silverstein (1995) blijkt dat onder ouderen in de Verenigde Staten achteruitgang in gezondheid gepaard gaat met een verkleining van de geografische afstand tussen ouders en kinderen. Law en Warnes (1982) hebben laten zien dat pensioenmigranten, en dan vooral degenen zonder partner, vaak een bestemming kiezen in de buurt van familie of vrienden.

Dat aan de rol van afstand tot familieleden in het woningmarktgedrag van ouderen in bestaande Nederlandse rapportages geen aandacht wordt besteed, is niet verwonderlijk. In de bestaande databestanden, zoals het Woningbehoefte-onderzoek (WBO), is de benodigde informatie over de afstanden tot familieleden namelijk niet beschikbaar. Dit is wel het geval in de data van het Netherlands Kinship Panel Study (NKPS). Deze zijn beschikbaar gekomen in de zomer van 2004.

Dit onderzoek heeft dan ook tot doel *het verkrijgen van inzicht in de mate waarin het woningmarktgedrag van ouderen beïnvloed wordt door de afstand tot familieleden (kinderen en broers en zussen).*

1.2 Probleemstelling en opbouw rapport

De hierboven genoemde doelstelling kan worden gehaald door het beantwoorden van de volgende probleemstelling:

In hoeverre spelen afstanden tot kinderen en tot broers en zussen een rol in het woningmarktgedrag van ouderen in Nederland?

Onder woningmarktgedrag wordt in dit onderzoek verstaan het al dan niet verhuizen, in combinatie met de richting van de verhuizing: al dan niet in de richting van familieleden.

Deze probleemstelling wordt uiteengelegd in drie deelvragen:

- 1. Hoe is het woningmarktgedrag van ouderen in verschillende leeftijdscategorieën te typeren? Oftewel, hoe vaak verhuizen ouderen in verschillende leeftijdscategorieën, en hoe zijn deze verhuizingen onder te verdelen in verhuizingen in de richting van familieleden en verhuizingen er vandaan?*
- 2. In hoeverre wordt het woningmarktgedrag van ouderen beïnvloed door de afstanden tot familieleden, de leeftijd, de huishoudenssamenstelling, de gezondheid, het opleidingsniveau, het inkomen, de eigendomssituatie van de woning en de stedelijkheidsgraad van de woongemeente?*
- 3. In hoeverre spelen de leeftijd, de huishoudenssamenstelling, de gezondheid, het opleidingsniveau, het inkomen, de eigendomssituatie van de woning en de stedelijkheidsgraad van de woongemeente van de ouderen een rol bij het al dan niet optreden van een invloed van afstanden tot familieleden bij het woningmarktgedrag?*

Deelvraag 1 is gericht op een beschrijving van het woningmarktgedrag van ouderen. Omdat een brede definitie van ouderen is gekozen (50-79-jarigen) wordt in deze beschrijving onderscheid gemaakt naar drie leeftijdscategorieën binnen de categorie ouderen. Na een schets van de achtergronden van het onderzoek en de bestaande kennis over het woningmarktgedrag van ouderen in hoofdstuk 2 wordt deelvraag 1 beantwoord in hoofdstuk 3.

De deelvragen 2 en 3 zijn gericht op een verklaring van het woningmarktgedrag van ouderen. Ze worden beantwoord in hoofdstuk 4. De gezondheid wordt in de analyse betrokken om te kunnen onderzoeken in hoeverre ouderen in hun woningmarktgedrag anticiperen op zorgbehoefte, dan wel pas verhuizen als de zorgbehoefte reeds bestaat. De leeftijd vormt een belangrijke extra indicator van zorgbehoefte, maar ook van de mate waarin ouderen verwachten in de toekomst een beroep te moeten doen op hun familie. De huishoudenssamenstelling (alleen of met partner) indiceert in hoeverre ouderen een beroep kunnen doen op een lid van het eigen huishouden. Het opleidingsniveau en het inkomen kunnen gezien worden als hulpbronnen, in de vorm van kennis en financiële middelen, die ouderen kunnen inzetten als alternatief voor hulp van de familie. De eigendomssituatie van de woning vóór een potentiële verhuizing is een belangrijke indicator voor honkvastheid en is ongetwijfeld van belang voor het woningmarktgedrag van ouderen. De stedelijkheidsgraad vóór een potentiële verhuizing tenslotte is een belangrijk geografisch kenmerk van de woonplaats, dat staat voor twee achterliggende kenmerken: de nabijheid van voorzieningen (die de afhankelijkheid van familieleden mogelijk kan beperken) en de samenstelling van sociale netwerken.

1.3 Data en methoden

1.3.1 Data

Gebruik wordt gemaakt van de data van de hoofdsteeekproef (de zogenaamde 'main sample' van het NKPS (Netherlands Kinship Panel Study, N = 8155; zie Dykstra e.a., 2004, en www.nkps.nl). De NKPS-data zijn verzameld met als doel het in kaart brengen van familierelaties in Nederland en het mogelijk maken van onderzoek naar familierelaties en familiesolidariteit. Het databestand is uniek in verschillende opzichten. Het NKPS is het eerste grote Nederlandse databestand waarin afstanden tussen de woonplaatsen van familieleden goed zijn gemeten (met behulp van de postcodes van de woonadressen). De data zijn na weging representatief voor de Nederlandse bevolking van 18 tot en met 79 jaar oud in zelfstandige huishoudens. Aan de 8155 hoofdrespondenten ('ankers' in NKPS-terminologie) zijn de postcodes gevraagd van de woonplaatsen van allerlei verschillende familieleden. Als de respondent deze niet kende kon de postcode worden samengesteld met behulp van straat en plaats. Aan de postcodes zijn de coördinaten gekoppeld van de Rijksdriehoeksmeting. Wist de respondent slechts de woonplaats, dan zijn de coördinaten van het zwaartepunt van de gemeente gebruikt. De respondent is ook gevraagd het jaar waarin het huidige adres werd betrokken en naar de postcode van de vorige woonplaats. Over familieleden is helaas geen verhuisinformatie beschikbaar. Daarom moet noodgedwongen de woonplaats van familieleden constant worden verondersteld op de huidige locatie. Dat is natuurlijk niet in alle gevallen correct, maar deze veronderstelling is noodzakelijk om veranderingen in afstand bij verhuizing te kunnen analyseren.

Een nadeel van het NKPS voor dit onderzoek is dat een bovengrens van 79 jaar is gehanteerd voor de leeftijd van de anker-respondent. De ondergrens hebben wij zelf gelegd op 50 jaar. Dit heeft als voordeel dat onderscheid gemaakt kan worden tussen drie tienjaars-leeftijdscategorieën (50-59, 60-69 en 70-79) die elk met voldoende aantallen vertegenwoordigd zijn. Het totaal aantal ouderen in de steekproef bedraagt 3098. Van hen hebben 2444 (79%) uit huis wonende kinderen. 2672 (86,3%) hebben uit huis wonende broers en/of zussen.

Het NKPS bevat verder alle benodigde informatie over achtergrondkenmerken van respondenten om de probleemstelling te beantwoorden. Sommige van deze kenmerken zijn alleen op het moment van interview gemeten, zoals het opleidingsniveau, het huishoudensinkomen en de huishoudensamenstelling. Andere konden worden gereconstrueerd voor het moment vóór een potentiële verhuizing: naast de afstanden tot kinderen en broers en zussen waren dat de eigendomsstatus van de woning en de stedelijkheidsgraad. Met 'vóór een potentiële verhuizing' wordt bedoeld dat het kenmerk de waarde krijgt behorend bij de huidige woning als de respondent langer dan vijf jaar geleden naar de huidige woning is verhuisd, en de waarde behorend bij de vorige woning als de respondent vijf jaar of korter geleden is verhuisd.

1.3.2 Methoden

De analyse bestaat uit een beschrijvend onderdeel en een verklarend onderdeel. Het beschrijvend onderdeel resulteert in kruistabellen en tabellen met weergaven van

gemiddelde afstanden uitgesplitst naar achtergrondkenmerken. Het verklarend onderdeel bestaat uit multinomiale logistische regressieanalyses. Deze techniek is speciaal ontworpen voor het type afhankelijke variabele waarnaar wij onderzoek doen: een nominale variabele met drie categorieën, te weten niet of over korte afstand verhuisd (de referentiecategorie), verhuisd in de richting van kinderen of broers en zussen, en verhuisd van kinderen of broers en zussen vandaan. Als onafhankelijke variabelen kunnen in een multinomiale logistische regressieanalyse zowel variabelen opgenomen worden die op een interval- of rationiveau zijn gemeten (zoals de afstand voor een potentiële verhuizing) als variabelen die in categorieën zijn gemeten (nominale variabelen).

Behalve modellen met de onafhankelijke variabelen als hoofdeffecten zijn ter beantwoording van de derde onderzoeksvraag ook modellen geschat waarin interacties zijn opgenomen tussen de afstand tot familieleden en de overige onafhankelijke variabelen. Een interactie-effect geeft aan in hoeverre het effect van een bepaalde variabele verschilt al naar gelang de waarde van een andere variabele.

In de beschrijvende analyses van de hoofdstukken 3 en 4 is geen aandacht besteed aan de significantie van de gevonden verschillen tussen de categorieën binnen de onafhankelijke variabelen. In bijna alle gevallen zijn deze verschillen significant. Slechts wanneer de verschillen zeer gering zijn is dat in een enkel geval niet zo.

In de meeste analyses speelt de afstand tot buitenshuis wonende kinderen of de afstand tot buitenshuis wonende broers en zussen een rol. Deze afstanden zijn uiteraard alleen gedefinieerd als een of meer van deze familieleden in leven zijn en de respondent een antwoord kon en wilde geven op de vraag waar deze familieleden wonen. Bovendien zijn geen afstanden berekend als de familieleden in het buitenland wonen.

2. Woningmarktgedrag van ouderen en afstanden tot familieleden: eerder onderzoek

2.1 Inleiding

In een belangrijk deel van de zorgbehoefte van ouderen wordt voorzien door de mantelzorg (Van Doorne Huiskes e.a., 2002). De rol van familieleden in de mantelzorg is aanzienlijk. Uit een onderzoek onder mantelzorgers door Timmermans (red., 2003) is gebleken dat 44% van de mantelzorgers zorg verleent aan uitwonende ouders. Nog eens minstens 16% doet dat aan andere uitwonende familieleden. Tegelijk is uit onderzoek bekend dat het verlenen van zorg en steun aan familieleden sterk onderhevig is aan afstandsverval: hoe groter de reisafstand tot het familielid, des te minder zorg en steun er wordt verleend (De Jong Gierveld & Fokkema, 1998; Joseph & Hallman, 1998; Litwak & Kulis, 1987). Ook de frequentie van contacten en gezamenlijke activiteiten van familieleden wordt sterk door afstand beïnvloed (Bengtson & Roberts, 1991; Grundy & Shelton, 2001; Lawton, Silverstein & Bengtson, 1994; Smith, 1998). Het is dan ook goed denkbaar dat het woningmarktgedrag van ouderen wordt beïnvloed door de reisafstand tot familieleden.

Deze invloed van geografische nabijheid van familieleden op het verhuisgedrag van ouderen zou twee vormen kunnen aannemen. Ten eerste zouden ouderen die familieleden in de buurt hebben wonen, minder geneigd kunnen zijn tot verhuizen, omdat zij daar minder behoefte toe voelen of omdat zij zich door de nabijheid van familie gebonden voelen aan hun woonomgeving. Dit zou in het bijzonder kunnen gelden voor verhuizingen naar aangepaste woningen. Ten tweede zouden ouderen die geen familieleden in de buurt hebben wonen, geneigd kunnen zijn te verhuizen in de richting van die familieleden, mogelijk ter vervanging van een verhuizing naar een aangepaste woning. In het woningmarktgedrag van ouderen zou, met andere woorden, substitutie kunnen plaatsvinden tussen het wonen in de buurt van familie en het wonen in voor ouderen meer geschikte accommodatie.

In dit hoofdstuk wordt een beschouwing gegeven over wat er bekend is over het gedrag van ouderen op de woningmarkt, in het bijzonder in relatie tot de geografische kenmerken van familienetwerken. Een korte rondleiding door de literatuur uit binnen- en buitenland zal het beeld moeten geven wat de belangrijkste factoren zijn die het woningmarktgedrag van ouderen verklaren en welke rol de geografische kenmerken van familienetwerken aan deze verklaring zouden kunnen bijdragen.

2.2 Leeftijd, gezondheid en de afstand tot kinderen

Kenmerkend voor ouderen is dat zij wat minder mobiel zijn dan jongeren en relatief vaak gezondheidsbeperkingen ondervinden. Dit mag misschien nogal voor de hand liggen, de implicaties ervan kunnen niet onderschat worden. Voortschrijdende leeftijd en het ondervinden van gezondheidsbeperkingen zijn zeer bepalende, dwingende factoren voor het woningmarktgedrag van ouderen.

Litwak en Longino (1987) beschouwen het verhuisgedrag van ouderen in dit perspectief van de individuele ontwikkelingsmogelijkheden van ouderen. Door de toenemende fysieke beperkingen, die mogelijk samengaan met voortschrijdende leeftijd, in samenhang te zien met pensionering komen zij tot drie typen verhuizingen. Het eerste type verhuizing vindt plaats rond het tijdstip van pensionering. Met het wegvallen van de arbeidscarrière komt er een breuk tot stand in de samenhang tussen de arbeids- en wooncarrière. Wanneer het arbeidzame leven vaarwel wordt gezegd, ontstaat er een grotere keuzeruimte op de woningmarkt. Mede afhankelijk van de hulpbronnen waarover gepensioneerden beschikken (inkomen of vermogen en gezondheid worden in deze redenering als hulpbronnen gezien), kunnen zij (weer) in de richting verhuizen van hun kinderen dan wel naar een aantrekkelijker plaats dan de plaats die ingegeven was door de laatste werkkring. Een verhuizing in de richting van familieleden kan op dat moment in de wooncarrière van de oudere opgevat worden als anticiperend gedrag, namelijk het vooruitlopen op een toekomstige hulpvraag richting familieleden zonder dat de nood al aan de man is. Een verhuizing naar een aantrekkelijke locatie die niet wordt ingegeven door mogelijke toekomstscenario's maar meer voor het persoonlijke belang op dat moment in het leven naar specifiek een bepaalde plaats, wordt daarom ook wel 'amenity migration' genoemd. Het tweede type verhuizing is geassocieerd met het moment waarop de gezondheid en fysieke functioneren verslechtert waardoor ouderen geneigd kunnen zijn te verhuizen naar een locatie dicht bij een kind of ander familielid om daarvan makkelijker enige hulp te kunnen ontvangen. Het derde type verhuizing is die naar een institutionele instelling wanneer de hulpvraag dermate groot is dat de informele hulp door familie geboden niet goed mogelijk meer is of niet gegarandeerd is.

Een dergelijk perspectief is specifiek geënt op het model van een westerse welvaartsmaatschappij. In zo'n samenleving is er volgens Caldwell (1982) sprake van een netto welvaartsstroom van ouders naar kinderen, c.q. de oudere generatie naar de jongere generatie. De prikkels ontbreken dan om (veel) kinderen te krijgen. In zo'n, wat hij noemt, "transitional society" hebben de meeste gepensioneerden voldoende inkomen (vermogen; pensioen; van overheidswege) om onafhankelijk van hun kinderen te leven. Er is dan geen noodzaak om dichtbij de kinderen te wonen en ouderen kunnen de hun aantrekkelijk lijkende oorden opzoeken.

De mate van afhankelijkheid van de eigen familie is voor ouderen dan met name verbonden aan de beschikking die men heeft over (voldoende) hulpbronnen. De beschikking over hulpbronnen kan afnemen door het bereiken van een hogere leeftijd, het ondervinden van meer gezondheidsbeperkingen, het niet (meer) hebben van medegezinsleden, of het beschikken over een lager inkomen of vermogen. Ouderen hoeven bij afname van hulpbronnen de eigen zelfstandigheid niet altijd op te geven maar kunnen een groter beroep doen op de informele zorg van familie. Die familie wordt verondersteld hulp en bijstand te kunnen verlenen bij activiteiten in het dagelijks leven, zoals boodschappen doen en huishoudelijke klussen. Het afnemen van hulpbronnen kan ouderen daarom aanzetten om in de richting van familie te verhuizen.

In deze rationele afweging van kosten en baten van hulpbronnen om al dan niet in de richting van kinderen te verhuizen zijn emotionele aspecten niet in de beschouwing betrokken. De wens om dichtbij de kinderen te wonen uit emotionele binding en

identificatie met hun kinderen, kan echter wel een rol spelen in het verhuisgedrag van ouderen. Met beschikbaarheid over (mobiele) telefoon en internet is het ontvangen van emotionele steun echter minder gebonden aan geografische nabijheid dan de potentiële hulpverlening bij kleine dagelijkse activiteiten door hun kinderen.

2.3 Nederlands onderzoek

2.3.1 Onderzoek naar woningmarktgedrag van ouderen

Er zijn in Nederland de laatste jaren diverse onderzoeken uitgevoerd naar het woningmarktgedrag van ouderen. In deze studies is de afstand tot familieleden niet in de beschouwing betrokken. Daarnaast is er een enkele studie waarin de afstand tot familieleden wel is onderzocht, maar niet in relatie tot woningmarktgedrag.

Een zeer relevante recente studie naar het woningmarktgedrag van ouderen in Nederland is de Rapportage Ouderen 2004 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), met als subtitel 'Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen' (De Klerk, red., 2004). In dit rapport is aandacht besteed aan drie aspecten van het woningmarktgedrag van ouderen: tevredenheid met de woning en verhuiscriteria, verhuismotieven en feitelijk verhuisgedrag. De analyses in het rapport zijn uitgevoerd met behulp van het Woningbehoefte-onderzoek uitgevoerd in 2002. Het onderzoek is gericht op alle ouderen vanaf 55 jaar die in zelfstandige woningen wonen.

Het rapport laat zien dat de meeste ouderen (zeer) tevreden zijn met hun woning en niet willen verhuizen. Is er toch een verhuiscriteria, dan wordt die bij ouderen vóór alles ingegeven door de huidige woonsituatie en de geschiktheid daarvan voor het wonen met beperkingen. Vooral - de angst voor - een verslechtering van de gezondheidstoestand zet aan tot verhuisplannen, en dan voornamelijk bij die ouderen die de woningen bewonen die minst geschikt zijn voor met gezondheidsbeperkingen kampende ouderen. Gevraagd naar verhuiscriteria dan blijkt dat onder ouderen de geschiktheid van de woning voor ouderen de grootste invloed uitoefent. Ook de mate waarin er lichamelijke beperkingen zijn, speelt een grote rol. Naarmate de lichamelijke beperkingen toenemen, wil men vaker misschien of beslist verhuizen en wenst men vaker een voor ouderen geschikte woning. De leeftijd maakt voor de verhuiscriteria ook verschil; de oudste leeftijdscategorieën zijn minder verhuiscriteria. Wordt gecorrigeerd voor andere factoren (waaronder het al dan niet optreden van beperkingen), dan is de verhuiscriteria aanzienlijk kleiner bij hogere leeftijd. Verder wordt een invloed gevonden van de huishoudenssamenstelling (ouderen die met een partner wonen, willen minder vaak verhuizen dan ouderen die alleen wonen), het opleidingsniveau (de hoogst opgeleide ouderen willen iets vaker verhuizen dan de lager opgeleiden) en de eigendomssituatie van de woning (ouderen in een koopwoning willen minder vaak verhuizen dan huurders). Niet significant van invloed op verhuiscriteria blijkt in deze studie het inkomen.

Als motief voor verhuiscriteria wordt door de ouderen de gezondheid en/of de behoefte aan zorg het vaakst genoemd. Dit geldt echter niet voor de 55-74-jarigen zonder of met lichte beperkingen. Voor hen is slechts voor 16% gezondheid en/of zorg het

verhuismotief. Onder dezelfde leeftijdscategorie met matige of ernstige beperkingen en onder de 75-plussers is gezondheid en/of zorg in meer dan de helft van de gevallen het motief achter de verhuiscens, voor de 75-plussers met beperkingen zelfs in meer dan driekwart van de gevallen. Motieven die te maken hebben met het dichterbij de kinderen willen wonen, zijn niet apart onderscheiden; dit was ook niet mogelijk omdat er in het Woningbehoefte-onderzoek niet naar is gevraagd. Ze vallen onder de categorie 'andere redenen'.

Bij het feitelijk verhuisgedrag blijken de patronen ongeveer hetzelfde als bij de verhuiscensen, maar er wordt wat minder feitelijk verhuisd dan dat er verhuiscensen bestaan. Deze discrepantie is vooral te vinden bij de ouderen met beperkingen. In een tweede rapport (Kullberg & Ras, 2004) gaat het SCP nog wat nader in op het woningmarktgedrag van ouderen. In dit rapport is ook een verband gelegd tussen de waardering van de buurt en verhuiscensen; hier blijkt een invloed van uit te gaan in de zin dat ouderen die in een voor hen onprettige buurt wonen, vaker verhuiscensen hebben. Ook is een poging gedaan een verband te leggen tussen factoren die te maken hebben met familie- of vriendencontacten en verhuiscensen. Contacten met familie en anderen in het sociale netwerk blijken echter gebrekkig gemeten te zijn en – mogelijk daarom – niet significant van invloed op de verhuisceneigdheid te zijn.

In dit tweede SCP-rapport wordt opgemerkt dat opvallend veel ouderen moeite hebben hun verhuismotief onder te brengen bij de in de WBO-vragenlijst aan de respondenten voorgeschotelde motieven. Als een van de mogelijke oorzaken van deze moeite noemt men het ontbreken van het motief 'dichterbij familieleden wonen' in de lijst motieven.

Op basis van andere data (de Leefsituatie-onderzoeken 1990-1993 van het CBS) komt De Boer (1999) tot soortgelijke bevindingen als het SCP met betrekking tot de determinanten van verhuiscensen van ouderen – in haar onderzoek gedefinieerd als mensen met een leeftijd vanaf 65. Het ondervinden van beperkingen en het hebben van een wat hogere (maar in de bevindingen van De Boer niet de hoogste) opleiding leiden net als in de SCP-rapporten tot een verhoogde verhuisceneigdheid, het wonen met een partner, het wonen in een eigen huis en het wonen in een goed toegankelijke woning tot een verlaagde verhuisceneigdheid. Interessant is dat De Boer de beschikking heeft over informatie over het gebruikmaken van hulp en zorg. Zij laat zien dat het gebruik van betaalde, particuliere of professionele hulp de verhuisceneigdheid niet beïnvloedt, het gebruik van informele zorg echter wel: degenen die hier gebruik van maken zijn, ceteris paribus, minder verhuisceneigd dan degenen die hier geen gebruik van maken. Aangezien de meeste informele zorg van familieleden komt, is dit een aanwijzing dat de beschikbaarheid van zorg van familieleden voor degenen die deze zorg nodig hebben zou kunnen leiden tot minder verhuizen. De Boer laat verder zien dat ouderen in weinig verstedelijkte gebieden minder verhuisceneigd zijn dan ouderen in sterk verstedelijkte gebieden.

Een laatste onderzoek naar het woningmarktgedrag van ouderen is het proefschrift van Fokkema (1996). Zij vindt op basis van analyses van weer andere data (waaronder het CERRA-survey van het Centre for Economic Research on Retirement and Ageing) aanwijzingen dat eenzaamheid, behoefte aan zorg en een slechte ervaren gezondheid

leiden tot ontevredenheid met de woning en woonomgeving, terwijl die op hun beurt leiden tot verhuisplannen.

In geen van de bestaande Nederlandse onderzoeken wordt expliciet een relatie gelegd tussen afstand tot familieleden en verhuisgedrag. Dit lijkt misschien enigszins opmerkelijk, omdat het bestaan van zo'n relatie zeker voor ouderen wel voor de hand ligt. Anderzijds is het begrijpelijk dat in grote surveys die meerdere doelen dienen, niet de tamelijk ingewikkelde taak wordt opgevat om de afstanden tot familieleden in kaart te brengen.

2.3.2 Onderzoek naar het belang van afstand tot familieleden

De Jong Gierveld en Fokkema (1998) beschouwen de omvang, samenstelling en geografische nabijheid van sociale netwerken in relatie tot de potentiële ondersteuning die ouderen ontvangen. De mate van stedelijkheid als typering van de ruimtelijke setting waarin mensen wonen, wordt expliciet in het onderzoek betrokken. Zij definiëren een kernnetwerk van de maximaal twaalf betrokkenen met de hoogste contactfrequentie die binnen een straal van vijftien minuten reistijd van de oudere woont (in het onderzoek: 55+ en alleenwonend). Uit hun analyse van gegevens van bijna 4500 ouderen in drie stedelijk-regionale gebieden in Nederland komt naar voren dat kinderen de belangrijkste bron zijn van functionele ondersteuning voor ouderen. Ouderen in stedelijke gebieden hebben een kleiner lokaal kernnetwerk omdat zij minder kinderen en broers of zussen in de omgeving hebben wonen. Zij ontvangen daardoor minder informele steun, mede omdat de wel aanwezige kinderen en broers of zussen het 'ondersteuningstekort' aan de ouderen niet 'compenseren' in vergelijking met in de rurale gebieden wonende ouderen. Bovendien hebben ouderen in de grote steden minder contact met burens, vrienden en andere kennissen.

Afstand tot familieleden komt verder niet of nauwelijks in Nederlands onderzoek aan de orde.

2.4 Buitenlands onderzoek

2.4.1 Onderzoek naar het belang van afstand tot familieleden

In tegenstelling tot het Nederlandse onderzoek tot dusverre is de rol van afstand tot familieleden in buitenlandse studies wel af en toe onderwerp van onderzoek. In dat onderzoek staat vaak de relatie centraal tussen enerzijds de geografische afstand, of liever gezegd geografische nabijheid, en anderzijds de mate waarin ouderen contact hebben met, of hulp ontvangen van hun buitenshuis wonende kinderen, kleinkinderen en een enkele keer ook broers en zussen.

Lee, Dwyer en Coward (1990) proberen de afstand tot familie te verklaren met behulp van demografische, sociaal-economische en geografische kenmerken. Zij zijn daarbij in het bijzonder geïnteresseerd in de invloed van het type ruimtelijke setting op het al dan niet dichtbij ten minste één kind wonen (binnen een straal van 30 minuten reistijd) door ouderen. Het gaat in deze studie om ouderen die reeds te maken hebben met het niet adequaat kunnen volbrengen van alle dagelijkse activiteiten. Hun bevinding is dat – na

controle voor demografische kenmerken zoals leeftijd en het aantal kinderen – het minder waarschijnlijk is dat ouderen in kleine steden en niet-agrarische dorpen dichtbij hun kinderen wonen dan in grote steden van meer dan 50.000 inwoners.

De grens van reistijd van 30 minuten, of tien mijl in afstand komt ook in andere studies terug. Zo vinden Clark en Wolf (1992) deze afstand als een ‘natuurlijke’ grens terug in hun onderzoek naar wat als dichtbijwonend beschouwd wordt. De kans dat ouderen dichtbij ten minste een kind wonen, is gerelateerd aan leeftijd en het al dan niet een recente verhuizing hebben meegemaakt; ook is er sprake van een interactie tussen beide. Voor niet-gemigreerde ouderen neemt met de leeftijd eerst de kans op dichtbij een kind wonen af, tot 76 jaar. Daarna neemt die kans weer toe. Voor recent gemigreerde ouderen neemt de kans op dichtbij kinderen te wonen eerst langzaam maar met een vorderende leeftijd sneller toe. Ook opleidingsniveau en verweduwing spelen een rol in het verklaringsmodel. Uit onderzoek van Warnes (1986) in Groot-Brittannië blijkt overigens dat de huidige afstand tussen ouders en kinderen normaal gesproken meer tot stand komt door verhuizingen van de kinderen in het verleden dan door verhuizingen van de ouders.

Ook in de studie van Rogerson, Weng en Lin (1993) wordt de afstand tussen ouderen en hun buitenshuis wonende kinderen onder de loep genomen. In plaats van een indeling in klassen maken zij voor de analyse gebruik van de natuurlijke logaritme van afstand. Opvallend in de resultaten is dat de gepercipieerde gezondheid geen significante invloed uitoefent. Net als bij Lee, Dwyer en Coward zijn leeftijd en woonregio hier ook belangrijke voorspellers aangeduid. Daarnaast zijn opleiding, woontuur (negatief) en de afstand van de meest recente verhuizing de belangrijke determinanten voor wat zij de ‘ruimtelijke scheiding tussen volwassen kinderen en hun ouders’ noemen.

Vaker dan als afhankelijke variabele wordt afstand tot familie als onafhankelijke variabele in onderzoek gehanteerd, namelijk om te achterhalen of de verleende zorg bepaald wordt door geografische afstand. Joseph en Hallman (1998) observeren een duidelijk effect van afstand op de hoeveelheid en frequentie van hulpverlening aan oudere familieleden, zoals boodschappen doen, baden, koken en huishoudelijke karweitjes. Zij benadrukken dat deze gevonden afstand-vervalpatronen geïnterpreteerd moeten worden in de context van het geslacht van de hulpverlener; mannelijke hulpverleners laten zich veel meer gelegen liggen aan afstand tot de oudere en besteden aanzienlijk minder tijd aan hulpverlening van vrouwelijke hulpverleners. Ook Litwak en Kulis (1987) richten zich op de relatie tussen de frequentie van contact tussen ouderen en hun familiehelpverleners en de geografische nabijheid. Het aandeel ouderen dat in contact staat met hulpverlenende familieleden wordt daarbij afgezet tegen de geografische afstand tussen beiden, variërend van wonend in hetzelfde huishouden tot vier uur reistijd. Een hoge mate van samenhang is het resultaat: naarmate de nabijheid tot de respondent toeneemt, neemt het aandeel ouderen dat hulp van familie ontvangt eveneens toe. Geïnteresseerd als Litwak en Kulis (1987) zijn in de invloed van de voortschrijdende technologie op de mate van contact tussen familieleden, bekijken zij de verschillen tussen het face-to-face-contact en het telefonisch contact. Alleen wanneer de hulpverlener zeer dichtbij woont of wanneer deze meer dan vier uur reizen woont, houdt het aandeel face-to-face-contact met de hulpverlener gelijke tred met het aandeel

telefonisch contact. Voor het grote middengebied geldt dat het aandeel face-to-face-contact met de hulpverlener sneller afneemt dan het aandeel telefonisch contact. Dat het voor de betekenis van geografische nabijheid verschil maakt om welke vorm van contact of hulp het precies gaat, laten Litwak en Kulis (1987) zien. Zij tonen bijvoorbeeld dat voor verschillende vormen van hulpverlening aan ouderen verschillende afstandsverval-ratio's gelden. Zo heeft 'het verrichten van licht huishoudelijke activiteiten' een afstandsverval-ratio van 0,49 en 'het opvrolijken van mensen' en vervalratio van 0,07.

In verscheidene onderzoeken wordt specifiek aandacht besteed aan de geografische nabijheid tussen broers en zussen. In het licht van contact en steun die ouderen kunnen ondervinden van broers en zussen onderzoeken Miner en Uhlenberg (1997) allereerst wat de beste voorspellers zijn van de kleinste afstand tot een broer/zus. Met gegevens uit de Amerikaanse National Survey of Families and Households (NSFH) laten ze zien dat de kans op een kleine afstand tot broers en zussen groter is naarmate de 55-plusser niet met een partner samenwoont, tot de zwarte gemeenschap behoort, meer broers en zussen heeft en in de Sunbelt of in het westen van de Verenigde Staten woont. Vervolgens onderzoeken Miner en Uhlenberg (1997) of deze voorspellers van het hebben van wat zij noemen *sibling neighbours* (gedefinieerd als broers of zussen die wonen in een straal van 25 mijl) ook van invloed zijn op geboden en ontvangen ondersteuning door deze *sibling neighbours*. Dat blijkt maar ten dele het geval te zijn. Grofweg kan gesteld worden dat het feit of de oudere tot de jongere ouderen of tot het vrouwelijk geslacht behoort, of de beste vriend(in) is, een grotere kans geeft op zowel het ontvangen als verlenen van emotionele en instrumentele ondersteuning van *sibling neighbours*. Jammer is dat de auteurs hun analyse beperken tot *sibling neighbours* en de afstand tot broers en zussen zelf niet betrekken in hun verklaringsmodel.

Ook Lee, Mancini en Maxwell (1990) analyseren in hoeverre het contact tussen broers en zussen beïnvloed wordt door onder andere geografische nabijheid. Al beperkt hun steekproef zich weliswaar niet tot alleen ouderen (de gemiddelde leeftijd van de ruim 300 respondenten in de Amerikaanse staat Virginia is net onder de 45 jaar), de studie geeft wel inzicht in de achterliggende factoren die van invloed zijn op het contact tussen broers en zussen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen het contact met broers en zussen dat door respondenten gemotiveerd wordt als 'verplichtend' en het contact dat gemotiveerd wordt als 'gewenst'. In beide gevallen gaat het om verschillende vormen van contact, zoals het gezamenlijk doorbrengen van een feestelijke dag, wederzijds hulp bieden en elkaar opbellen. Geografische nabijheid speelt hier een rol met twee gezichten. Geografische nabijheid heeft een positieve invloed op verplicht contact met broer of zus, en een negatieve invloed op gewenst contact met broer of zus. Dus als men dichterbij elkaar woont, voelt men zich meer verplicht contact te onderhouden, terwijl men als men verder van elkaar woont vaker contact wil onderhouden. Verder is in de resultaten van de analyse opvallend dat leeftijd noch van invloed is op het als verplicht ervaren contact met broers en zussen, noch op het contact dat als gewenst ervaren wordt.

2.4.2 De rol van afstand tot familieleden in het woningmarktgedrag van ouderen

Uit de literatuurbespreking in de vorige paragraaf komt duidelijk de aanwijzing naar voren dat geografische nabijheid aanleiding kan geven tot meer contact en hulp aan ouderen. Een volgende stap is om te onderzoeken of ouderen ook daadwerkelijk actie ondernemen door dichterbij familie te gaan wonen, waardoor zij op meer ondersteuning door familie zouden kunnen rekenen. Het woningmarktgedrag van ouderen is met name in de Verenigde Staten al vaker onderzocht in relatie tot de afstand tot familieleden, meestal alleen de kinderen. De relatie tussen dit woningmarktgedrag en gezondheid en leeftijd speelt daarin – net als in Nederlands onderzoek naar woningmarktgedrag van ouderen – natuurlijk eveneens een centrale rol.

Silverstein (1995) brengt onderscheid aan in de richting van de verhuizing, namelijk geografische convergentie en geografische divergentie, om de af- en toename in de afstand tussen ouderen en buitenshuis wonende kinderen in de tijd te kunnen beschrijven. Uit zijn onderzoek onder ouderen in de Verenigde Staten blijkt dat een verslechtering van de gezondheid leidt tot een grotere kans op zowel een verkleining van de geografische afstand tussen de oudere en zijn of haar kinderen als een transitie naar het samenwonen met anderen. Alleen wonen (ongehuwd of verweduwd) vergroot de kans op grotere geografische afstand tussen ouders en kinderen. Ter verklaring wordt hier aangedragen het vrij zijn van locatie- en familiebeperkingen, hetgeen kan leiden tot verhuizingen naar aantrekkelijke oorden, maar ook de mogelijkheid dat hulpbehoevende ouderen specifieke familieleden opzoeken.

Rogerson, Burr en Lin (1997) richten zich op veranderingen in de geografische nabijheid tot kinderen, onderscheiden als 'stayers', 'convergers' en 'divergers'. Met behulp van longitudinale gegevens eveneens uit de Amerikaanse NSFH proberen zij een verklaring te vinden voor de ouderen die dichterbij hun kind zijn komen te wonen, afzonderlijk voor degenen die alleen wonen als voor degenen die samen met een kind wonen. Zij signaleren dat demografische kenmerken, zoals leeftijd, geslacht en etniciteit, evenals de kenmerken van de kinderen, nauwelijks significant samenhangen met een verkleining van de geografische afstand tot kinderen. Wel van belang zijn factoren die de leefomstandigheden beschrijven, namelijk het optreden van lichamelijke beperkingen en het intreden van de verweduwde staat. Zij merken overigens op dat terwijl 25% van de respondenten daadwerkelijk verhuisde in de periode tussen de twee surveys, voor 61% van de respondenten de afstand tot kinderen veranderde. Dit betekent dat voor 36% van de respondenten de afstand wijzigde als gevolg van een verhuizing van een kind.

Speare en McNally (1992) laten zien dat de kleinste afstand tot een kind voor recent verhuisden aanzienlijk kleiner is dan voor niet recent verhuisden. Afstand zelf maakt in deze studie echter geen deel uit van het verklaringsmodel van de kans op verhuizing. Alleen woningbezit levert in het getoonde model een significante verklaring op voor het al dan niet verhuizen; namelijk woningeigenaren zijn aanzienlijk minder geneigd te verhuizen. Als gevolg van het onderscheid dat de auteurs aanbrengen in het soort huishoudenssituatie waarnaar de oudere toe verhuist, bijvoorbeeld de huishoudenstransitie van met kind naar alleen wonen, wordt de beperkende invloed van familieleden zichtbaar. Daarin wordt ondersteuning gevonden voor de aanname dat het

wonen in een meerpersoonshuishouden een remmende werking kan hebben op migratie in de richting van een kind. Het kader dat Litwak en Longino (1987) hebben uitgezet wordt in het onderzoek van Speare en McNally (1992) lichtelijk genuanceerd; ouderen die nog kinderen thuis hebben wonen, blijken meer in het belang van die kinderen te handelen dan van zichzelf.

Een bijzondere vorm van woningmarktgedrag van ouderen is pensioenmigratie, of 'amenity migration' in de terminologie van Litwak en Longino (1987). Law en Warnes (1982) richtten hun onderzoek speciaal op pensioenmigratie. Zij laten zien dat pensioenmigranten, en vooral degenen zonder partner, geneigd zijn een bestemming te kiezen in de buurt van familie of vrienden. Ook Longino e.a. (1991) richten zich op verhuizingen van ouderen; zij testen de hypothese dat een afname in instrumentele functionele zelfredzaamheid van ouderen de kans op verhuizing van de oudere verhoogt. Met een longitudinaal verkregen dataset bevestigen zij deze hypothese: hoe groter de toename in fysiek-instrumentele beperkingen in de tijd, hoe groter de waarschijnlijkheid van een verhuizing, en hoe groter de vermindering van fysiek-instrumentele beperkingen in de tijd, hoe lager de waarschijnlijkheid van een verhuizing.

2.5 Conclusie

Aan eerder in Nederland uitgevoerd onderzoek kunnen we geen verwachtingen ontlenen over de invloed van de afstand tot familieleden op het woningmarktgedrag van ouderen. Het kan slechts dienen als een kader voor het zoeken naar andere factoren die het woningmarktgedrag van ouderen kunnen verklaren. Tegelijk geeft de studie van De Jong Gierveld en Fokkema (1998) aan dat de afstand tot familieleden van belang is voor de uitwisseling van instrumentele steun met deze familieleden.

Het buitenlandse onderzoek heeft aangetoond dat in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten in elk geval zoiets bestaat als verhuizen in de richting van kinderen. Twee kenmerken van ouderen blijken de kans op dit type verhuizing te vergroten: het optreden van lichamelijke beperkingen en het wonen zonder partner. Ons is geen onderzoek bekend waarin ook verhuizingen in de richting van broers en zussen in de analyse worden betrokken. Uit de bevindingen van Timmermans (red., 2003) over feitelijk geboden mantelzorg blijkt dat zorg van kinderen voor ouders het meest voorkomt. Op grond van deze bevinding kan verwacht worden dat de kinderen de eerst aangewezen familieleden zijn in de richting waarvan ouderen verhuizen. Uit hetzelfde onderzoek blijkt echter dat mantelzorg niet *alleen* een kwestie is van kinderen die voor ouders zorgen. Mantelzorgers zorgen ook voor andere familieleden. Het is ons inziens daarom wel degelijk interessant ook de nabijheid tot broers en zussen in het onderzoek te betrekken. In plaats van slechts te veronderstellen dat zij minder van belang zijn dan kinderen kan dit met de door ons gebruikte data empirisch worden vastgesteld.

Een theoretische bijdrage die van belang lijkt te zijn voor het onderhavige onderzoek is het geschetste ontwikkelingsperspectief van Litwak en Longino (1987) met drie typen verhuizingen, namelijk 'amenity migration', verhuizingen naar de kinderen toe en verhuizingen naar een institutie. Het is de vraag of deze typen binnen de context van Nederland alle drie kunnen worden waargenomen. Met name voor 'amenity migration'

is dit niet heel waarschijnlijk. Hiervoor kunnen drie argumenten worden aangevoerd op basis van geografische overwegingen.

Ten eerste zijn in vergelijking met de Verenigde Staten de afstanden in Nederland veel makkelijker te bereizen. Hierdoor is er minder noodzaak is om dichtbij een bepaalde voorziening te gaan wonen, zelfs al woont men daar te ver vandaan voor bezoek op een dagelijkse basis.

Ten tweede zijn er op de schaal van Nederland geen klimaatverschillen. Voor zover ouderen migreren voor het klimaat zullen zij dat doen naar buitenlandse bestemmingen.

Ten derde kent Nederland geen prototypen van bestemmingen voor 'amenity migration', hotspots waar gepensioneerden naartoe trekken om daar – een fase van – hun pensioen door te brengen. Wel wordt de term 'Drenthenieren' wel eens gebruikt en wordt wel eens gesproken van pensioenmigratie naar de provincie Zeeland. Toch is dit een betrekkelijk klein fenomeen gebleven. Recent is het idee gelanceerd voor een 'seniorenstad'. NRC Handelsblad van 15 september 2004 kopte op de voorpagina met "Een stad voor alleen 55-plussers". Daar zou een substantieel deel van de ouderen mogelijk in geïnteresseerd zijn. Deze mogelijke interesse is echter vooralsnog hypothetisch, en het is maar zeer de vraag of een reëel aanbod van woningen in een dergelijke setting ook echt een reële vraag ernaar oproept.

3. Afstanden tot familieleden en veranderingen daarin door verhuizingen

3.1 Inleiding

Na de uiteenzetting over eerder uitgevoerd onderzoek in hoofdstuk 2 gaan we in dit hoofdstuk over tot de empirische analyses van het woningmarktgedrag van ouderen op basis van gegevens uit het NKPS. In dit hoofdstuk beperken we ons tot beschrijvende analyses. Het gaat ons om het al dan niet verhuizen van ouderen, de richting van de verhuizing (in de zin van verkleining versus vergroting van de afstand tot kinderen en broers en zussen) en de feitelijke afstand tot kinderen en broers en zussen vóór een potentiële verhuizing en daarna. De beschrijving beperkt zich in dit hoofdstuk tot rechte tellingen, gemiddelden en bivariate verbanden met de leeftijd van de oudere in drie klassen (50-59, 60-69 en 70-79; 79 is de bovenste leeftijdsgrens in de NKPS-data). Verbanden met andere kenmerken van de ouderen komen aan de orde in hoofdstuk 4.

Alvorens we het woningmarktgedrag van ouderen nader bestuderen, achten we het van belang om eerst inzicht te krijgen in de geografische kenmerken van het familienetwerk van ouderen buiten het huishouden. Twee kenmerken van het familienetwerk zijn van belang: het aantal familieleden en de afstand tot deze familieleden. Familieleden *binnen* het huishouden spelen in dit hoofdstuk nauwelijks een rol. In hoofdstuk 4 verschijnt de binnenshuis wonende partner ten tonele in het kenmerk 'al dan niet alleen wonen' dat dient als een van de verklaringen voor het al dan niet verhuizen in de richting van familieleden.

3.2 Aantal familieleden buitenshuis

In het NKPS-bestand is uitvoerig aandacht besteed aan de familie van de respondenten buiten het huishouden. Daardoor is het mogelijk zicht te krijgen op de aard en omvang van de familienetwerken van ouderen. Het verkrijgen van inzicht hierin is mede van belang om te kunnen beoordelen of de analyses waarin afstanden tot familieleden een rol spelen eigenlijk wel betrekking hebben op een substantieel deel van de ouderen.

Slechts een zeer klein deel van de ouderen (2,7%) heeft geen enkel familielid van de eerste of tweede graad buiten het huishouden van wie de woonplaats bekend is. Het gaat hier om alle mogelijke typen familieleden in de eerste graad (kinderen en ouders) en in de tweede graad (kleinkinderen, broers en zussen). Ooms, tantes, neven en nichten zijn niet meegeteld. Hoewel aan (schoon)ouders en kleinkinderen in de rest van dit rapport geen aandacht wordt besteed, geeft deze inventarisatie wel aan dat het overgrote merendeel wel ergens in Nederland een familielid heeft wonen op wie mogelijk een beroep kan worden gedaan. Dit geldt voor zeventigplussers (3,7% heeft geen familieleden) nauwelijks minder dan voor 60-69-jarigen (2,4%) of 50-59-jarigen (2,5%; zie Tabel 3.1).

Tabel 3.1

Buitenshuis wonende kinderen, broers/zussen, (schoon)ouders (gemiddelde, aantal en percentage) naar leeftijdsgroep.

Aantal familieleden buiten het huishouden	Totaal aantal familieleden	Kinderen	Broers/zussen	(schoon) ouders
---	----------------------------	----------	---------------	-----------------

50-59 jaar

Gemiddeld aantal	5,4	1,3	3,0	1,1
% 0	2,5	30,4	11,1	34,7
% 1-2 (1 of meer*)	11,8	56,2	37,9	65,3
% 3-5	41,1	13,1	36,9	
% 6-8	30,0	0,3	11,4	
% 9 of meer	14,6	0,1	2,7	

60-69 jaar

Gemiddeld aantal	5,5	2,1	3,1	0,3
% 0	2,4	11,9	12,9	76,0
% 1-2 (1 of meer*)	12,7	54,5	35,5	24,0
% 3-5	40,8	32,7	35,2	
% 6-8	27,9	0,9	12,7	
% 9 of meer	16,1		3,6	

70 jaar +

Gemiddeld aantal	4,7	2,5	2,2	0,0
% 0	3,7	14,6	20,6	97,2
% 1-2 (1 of meer*)	20,0	38,6	42,0	2,8
% 3-5	42,4	42,5	29,4	
% 6-8	24,1	3,4	7,3	
% 9 of meer	9,8	0,9	0,7	

Totaal

Gemiddeld aantal	5,3	1,8	2,9	0,6
% 0	2,7	21,2	13,7	61,3
% 1-2 (1 of meer*)	13,6	51,8	38,1	38,7
% 3-5	41,3	25,7	34,7	
% 6-8	28,1	1,2	10,9	
% 9 of meer	14,0	0,2	2,5	

* bij (schoon)ouders

Een substantieel deel van de ouderen heeft een beperkte familiekring buiten het eigen huishouden. 14% van de ouderen heeft slechts één of twee familieleden elders wonen. De beperkte familiekring treft met name ouderen vanaf zeventig jaar; van hen heeft bijna een kwart geen of slechts één of twee familieleden buitenshuis. Van de vijftigers en zestigers heeft minder dan 15% geen of slechts één of twee familieleden elders in het land. Gemiddeld hebben ouderen vijf familieleden die elders wonen.

Van de ouderen heeft 20% geen kinderen buiten het eigen huishouden wonen en heeft 14% geen broers of zussen buiten het eigen huishouden. Dit zijn doorgaans niet dezelfde huishoudens.

Kijken we naar de leeftijd van de ouderen in relatie tot hun eventuele kinderen die buiten het huishouden van de oudere wonen, dan zien we dat van de vijftigers 30% geen kinderen elders heeft wonen, tegenover 12% en 15% van de zestigers en zeventigers respectievelijk. Het lijkt erop dat bij de groep vijftigers de kinderen vaak nog niet zijn uitgevlogen. Wat betreft de ouderen die één of twee kinderen buiten het huishouden hebben vergeleken met de ouderen die drie of meer kinderen buiten het huishouden hebben, zien we tegengesteld patroon. Bij de categorie met één of twee kinderen buiten het huishouden is het percentage lager bij hogere leeftijd, bij de categorie drie tot vijf en zes of meer kinderen buiten het huishouden is het percentage juist hoger bij hogere leeftijd. Mogelijk hebben oudere ouderen meer kinderen gekregen in hun leven die nu buiten de deur wonen.

Kijken we naar de ouderen in relatie tot hun eventuele broers en zussen die buiten het eigen huishouden wonen, dan treffen we een diffuser beeld aan. Ouderen in de zeventig hebben vaker geen broers of zussen elders wonen (21%) of alleen één of twee broers of zussen elders wonen (42%) in vergelijking tot de wat jongere ouderen.

Terwijl de meeste ouderen wel een of meer familieleden elders hebben wonen, heeft 3,7% van de totale groep ouderen noch kinderen noch broers of zussen buiten het eigen huishouden. Hiervan is bijna tweevijfde deel alleenwonend.

Ouderen hebben gemiddeld 1,8 kinderen elders wonen. Voor jonge ouderen ligt dat getal lager dan het gemiddelde (1,3) en voor de zestigers (2,1) en zeventigers (2,5) ligt het erboven. Gemiddeld is het aantal broers en zussen buiten het huishouden groter dan het aantal kinderen: 2,8. In tegenstelling tot het aantal kinderen is het aantal broers en zussen buiten het huishouden kleiner op hogere leeftijd. Vijftigers en zestigers hebben meer broers en zussen buiten het eigen huishouden dan gemiddeld (3,0 respectievelijk 3,1) en zeventigers hebben minder broers en zussen (2,2). Gesteld kan worden dat, gemiddeld gezien, vijftigers meer broers en zussen dan kinderen in hun familienetwerk buitenshuis hebben, dat zestigers meer kinderen dan broers en zussen in hun familienetwerk buitenshuis hebben, en dat het aantal kinderen en broers en zussen bij zeventigers op een onderling vergelijkbaar niveau ligt.

Naast kinderen en eigen broers en zussen heeft een aanzienlijk deel van de ouderen daarnaast (ook) nog (schoon)ouders, namelijk 38%. Dit aandeel varieert begrijpelijkerwijze met leeftijd. Van de vijftigers heeft bijna tweederde (schoon)ouders elders wonen, van de zestigplussers is dat nog geen zesde deel. Omdat het overgrote deel van de ouderen met (schoon)ouder(s) elders zelf ook een of meerdere kinderen buiten het eigen huishouden heeft wonen, betekent dit een behoorlijk aandeel jongere ouderen dat deel uitmaakt van een 'tussengeneratie'.

3.3 Afstanden tot familieleden

Hoe ver of dichtbij wonen die familieleden? Eerst kijken we naar de geografie van ouder-kindrelaties. De gemiddelde afstand tussen ouderen en hun kinderen is net geen dertig kilometer gemiddeld (Tabel 3.2). Echter, niet de gemiddelde afstand lijkt van belang bij de mogelijkheid om zorg te ontvangen van kinderen, maar de kleinste afstand tot een van de kinderen. De kleinste afstand ligt flink lager dan het gemiddelde, namelijk op 16 kilometer. De kleinste afstand tot een kind verschilt naar leeftijd en is voor vijftigers 20 kilometer, voor zestigers 14 kilometer en voor zeventigers 13 kilometer. Opvallend is dat, terwijl de *kleinste* afstand tot een kind het kortst is bij de oudste categorie, de *gemiddelde* afstand tot de kinderen juist het langst is. Dit zou erop kunnen duiden dat kinderen en/of ouders in hun woonplaatskeuze rekening houden met de nabijheid van tenminste één kind bij de ouders.

Tabel 3.2

Gemiddelde en kleinste afstand tot kinderen en broers/zussen naar leeftijdsgroep.

Leeftijdsgroep	Kleinste afstand tot kinderen	Gemiddelde afstand tot kinderen	Kleinste afstand tot broers/zussen	Gemiddelde afstand tot broers/zussen
50-59	19,6	29,1	27,5	42,3
60-69	13,9	26,6	25,7	42,2
70+	13,4	31,9	34,1	48,3
Totaal	16,1	28,9	28,3	43,5

Wat betreft de afstand die ouderen verwijderd wonen van hun broers en zussen is het beeld iets diffuser. Zowel de gemiddelde als de kleinste afstand van ouderen tot broers en zussen is groter dan de afstand tussen ouderen en hun kind(eren), respectievelijk 43 en 28 kilometer. Dit is vermoedelijk verklaarbaar door het feit dat de meeste verhuizingen over lange afstand plaatsvinden voordat mensen kinderen krijgen. De afstand tot ouders en kinderen komt dus voornamelijk tot stand door de verhuizingen van leden van de jongere generatie, terwijl de oudere generatie doorgaans op dezelfde plek blijft wonen. De afstand tussen broers en zussen komt daarentegen tot stand door de verhuizingen van meerdere leden van slechts één generatie.

Wat betreft de relatie met leeftijdsgroep waartoe de oudere behoort, is geen duidelijke richting van een verband waarneembaar. De groep zeventigers woont gemiddeld het verst weg van hun broers en zussen terwijl de gemiddelden voor de vijftigers en zestigers beneden het totale gemiddelde liggen, zowel wat betreft de gemiddelde afstand tot alle broers en zussen als de kleinste afstand tot een van de broers en zussen.

3.4 Verhuizen in relatie tot familie

Van alle ouderen heeft 82% een woonduur van langer dan vijf jaar. Anders gezegd, bijna een vijfde deel is in de afgelopen vijf jaar verhuisd naar de huidige woning. Slechts een marginaal verschil doet zich voor tussen de leeftijdsgroepen. Van de

vijftigers is 19% en van de zestigers en zeventigers is 17% in de afgelopen vijf jaar verhuisd.

Dit verhuispercentage is op twee punten anders tot stand gekomen dan de werkwijze die het SCP heeft gehanteerd in de *Rapportage ouderen 2004*. Ten eerste is in die rapportage de groep ouderen bepaald vanaf de leeftijd van 55 jaar terwijl in de onderhavige studie een grens van 50 jaar is gehanteerd. Ten tweede zijn in de SCP-studie de verhuizingen tot twee jaar voorafgaand aan het interview (het Woningbehoefteonderzoek 2002) in het verhuispercentage terechtkomen, terwijl in de onderhavige studie een periode van vijf jaar is aangehouden. Het gerealiseerde verhuispercentage onder ouderen is om die twee redenen in de SCP-studie dan ook de helft van het percentage in de onderhavige studie. Door iets ruimere grenzen te hanteren bij de bepaling van de onderzoekspopulatie, namelijk op 50 jaar, en bij de gerealiseerde verhuizingen van maximaal vijf jaar voorafgaand aan het interview, wordt bewerkstelligd dat enerzijds het aantal verhuisden voldoende voor analyse is terwijl het anderzijds nog steeds verantwoord is om van recent verhuisden te spreken.

De richting van de verhuizingen is weergegeven in Tabel 3.3a en 3.3b, met als indicatoren de veranderingen in de kleinste afstand tot kinderen en broers en zussen. Bij bijna de helft van de verhuizingen verandert er niets tot weinig in de kleinste afstand tot een kind (het verschil is kleiner dan een kilometer). Verhuizingen in de richting van kinderen (de kleinste afstand tot een kind wordt kleiner) komen echter wel vaker voor dan verhuizingen van hen vandaan (kleinste afstand wordt groter). De afstand tot broers en zussen wordt eveneens vaker kleiner dan groter.

Tabel 3.3a

Al dan niet verhuizen en richting van de verhuizing t.o.v kinderen naar leeftijdsgroep.

Leeftijdsgroep	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
50-59	83,4	7,9	3,6	5,1	100
60-69	84,1	6,8	4,0	5,1	100
70+	84,0	8,4	3,2	4,3	100
Totaal	83,7	7,7	3,7	4,9	100

Tabel 3.3b

Al dan niet verhuizen en richting van de verhuizing t.o.v broers/zussen naar leeftijdsgroep.

Leeftijdsgroep	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
50-59	82,1	7,0	4,3	6,6	100
60-69	84,6	5,8	4,2	5,4	100
70+	84,5	7,6	2,5	5,3	100
Totaal	83,4	6,8	3,9	6,0	100

Opgemerkt moet worden dat het totale percentage verhuisden tussen de Tabellen 3.3a en 3.3b iets verschilt en ook iets kleiner is dan het totaalpercentage gemeten over alle ouderen. Deze verschillen worden veroorzaakt door het feit dat in de Tabel 3.3a slechts die ouderen zijn opgenomen die buitenshuis wonende kinderen hebben; in Tabel 3.3b slechts degenen met buitenshuis wonende broers en/of zussen. Zoals in Tabel 1 te zien was betreft dit niet alle ouderen, maar wel het merendeel.

Voor de categorie recent verhuisde ouderen kunnen we ook nagaan hoe de geografische afstand tot familieleden is gewijzigd sinds de verhuizing. Tabel 3.4a toont voor verhuisde ouderen in de drie leeftijdsgroepen het gemiddelde van de kleinste afstand tot kinderen vanuit de vorige en huidige woning. Voor broers en zussen worden deze afstanden getoond in Tabel 3.4b. De kleinste afstand tot een kind vanaf de huidige woning is voor alle ouderen tezamen ietsje groter dan die vanaf de vorige woning, maar het verschil is maar klein, namelijk gemiddeld 1 kilometer (19,4 en 20,5 kilometer respectievelijk). De gemiddelde afstand is juist ietsje kleiner vanaf de huidige dan vanaf de vorige woning. Gemiddeld genomen is dit verschil verwaarloosbaar. We zien hier echter een groot verschil tussen de leeftijdsgroepen: onder de jongste ouderen (50-59 jaar) is de kleinste afstand tot een kind na een verhuizing *langer* dan voor een verhuizing, onder de oudste (70-79) juist *korter*. Blijkbaar houden de jongere ouderen in hun woningmarktgedrag geen rekening met de woonplaats van kinderen, de oudste juist wel.

Tabel 3.4a

Kleinste en gemiddelde afstand tot kinderen van de huidige en de vorige woning (in kilometers) van recent verhuisde ouderen naar leeftijdsgroep.

Leeftijdsgroep	Kleinste afstand tot kind		gemiddelde afstand tot kind	
	Vanaf vorige woning	vanaf huidige woning	vanaf vorige woning	vanaf huidige woning
50-59	20,5	25,4	31,8	36,0
60-69	19,3	19,7	33,1	31,3
70+	17,4	12,3	39,5	32,7
Totaal	19,4	20,5	34,0	33,7

Tabel 3.4b

Kleinste en gemiddelde afstand tot broers/zussen van de huidige en de vorige woning (in kilometers) van recent verhuisde ouderen naar leeftijdsgroep.

Leeftijdsgroep	kleinste afstand tot broer/zus		gemiddelde afstand tot broer/zus	
	vanaf vorige woning	vanaf huidige woning	vanaf vorige woning	vanaf huidige woning
50-59	30,0	29,8	47,2	47,3
60-69	35,5	31,4	51,6	47,8
70+	39,5	31,4	53,5	44,9
Totaal	33,3	30,6	49,6	47,0

Bij de afstand tot broers en zussen is iets soortgelijks te zien. Over de totale categorie ouderen zijn de kleinste en de gemiddelde afstand tot broers/zussen gemiddeld groter vanaf de vorige woning gemeten dan vanaf de huidige woning. Als gevolg van

verhuizingen is de afstand tussen ouderen en een kind kleiner geworden. Bij de jongste ouderen is er weinig verandering in afstand, bij de 70-79-jarigen is de afstand vanaf de huidige woning kleiner dan vanaf de vorige.

In plaats van naar leeftijd zijn de afstanden tot de vorige en huidige woning in de Tabellen 3.5a en 3.5b uitgesplitst naar het al dan niet optreden van een verandering in afstand. Logischerwijs zijn er bij ongewijzigde afstand minimale verschillen tussen de afstanden tot de vorige en de huidige woning. Is de huidige afstand groter, dan is die meteen flink groter: bij de kleinste afstand tot kinderen gemiddeld bijvoorbeeld zo'n 19 kilometer. Verkleiningen van de kleinste afstand tot kinderen zijn minder spectaculair: gemiddeld zo'n 10,5 kilometer.

Tabel 3.5a

Kleinste afstand tot kinderen van de vorige en huidige woning van al dan niet recent verhuisde ouderen naar verhuisrichting.

	Kleinste afstand tot kinderen vanaf vorige woning	Kleinste afstand tot kinderen vanaf huidige woning
Niet verhuisd	15,2	15,2
Verhuisd, kleinste afstand gelijk	13,5	13,7
Verhuisd, kleinste afstand vergroot	11,5	30,8
Verhuisd, kleinste afstand verkleind	24,9	14,4
Totaal	15,5	15,8

Tabel 3.5b

Kleinste afstand tot broers/zussen van de vorige en huidige woning van al dan niet recent verhuisde ouderen naar verhuisrichting.

	Kleinste afstand tot broers/zussen vanaf vorige woning	Kleinste afstand tot broers/zussen vanaf huidige woning
Niet verhuisd	27,7	27,8
Verhuisd, kleinste afstand gelijk	17,9	18,0
Verhuisd, kleinste afstand vergroot	30,0	48,2
Verhuisd, kleinste afstand verkleind	39,6	28,8
Totaal	28,0	28,1

3.5 Conclusie

Uit de beschrijvende analyses van dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat niet gesteld kan worden dat 50-plussers in het algemeen gesproken in hun woningmarktgedrag rekening houden met de woonplaatsen van familieleden. Een deel lijkt dat wel te doen, een ander deel niet. Onder alle leeftijdscategorieën binnen de ouderen komen verhuizingen in de richting van de kinderen vaker voor dan ervandaan. Dit geldt zelfs voor de jongste categorie ouderen (50-59). Maar gemiddeld genomen zorgt een verhuizing in deze categorie voor een vergroting van de afstand tot de kinderen. Met andere woorden, het grotere aandeel dat dichterbij gaat wonen gaat bij de jongere

ouderen samen met een flinke afstandsvergroting onder degenen die verder weg gaan wonen. Bij de 70-plussers zien we echter een ander beeld: niet alleen verhuizen zij vaker in de richting van kinderen en broers en zussen dan ervandaan, ook de gemiddelde afstand tot het dichtstbijzijnde kind en de dichtstbijzijnde broer of zus wordt kleiner na een verhuizing. Voor deze categorie kan dus iets ondubbelzinniger gesteld worden dat zij in hun woningmarktgedrag in het algemeen rekening houden met de woonplaatsen van familieleden.

4. Al dan niet verhuizen en richting van de verhuizing

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 3 is het woningmarktgedrag van ouderen beschreven, in de zin van het al dan niet verhuizen en of de verhuizing in de richting van familieleden gaat. Ook is in dat hoofdstuk het verband gelegd met de leeftijd van de ouderen. In dit hoofdstuk wordt getracht een verklaring te zoeken voor het woningmarktgedrag van ouderen, door dit gedrag te relateren aan andere achtergrondkenmerken: de huishoudenssamenstelling (het al dan niet hebben van een partner), de gezondheidstoestand (het al dan niet ervaren van een niet zo goede tot slechte gezondheid of het ondervinden van belemmeringen in de dagelijkse bezigheden door ziekten, aandoeningen of handicaps), het opleidingsniveau, de eigendomsstatus van de woning vóór een eventuele verhuizing en de stedelijkheidsgraad van de gemeente vóór een eventuele verhuizing. Dit gebeurt allereerst door beschrijvende analyses (kruistabellen) in de paragrafen 4.2 (kenmerken van de ouderen zelf) en 4.3 (kenmerken van de woning en woonomgeving) en vervolgens door multivariate analyses (multinomiale logistische regressies) in paragraaf 4.4.

4.2 Beschrijvende analyses: kenmerken van de ouderen

Alleenwonende ouderen (vaak weduwen en weduwnaars) verhuizen vaker dan ouderen die met een partner wonen (zie Tabel 4.1a en 4.1b). Deze bevinding komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek onder ouderen (De Boer, 1999; De Klerk, red., 2004; Kullberg & Ras, 2004) maar ook onder huishoudens in het algemeen of speciaal onder jongere huishoudens (zie bijvoorbeeld Mulder, 1993). Het grootste verschil is te vinden voor verhuizingen waarbij de afstand tot kinderen of broers en zussen gelijk blijft. Maar alleenwonenden verhuizen ook vaker in de richting van kinderen dan ouderen met een partner, terwijl ze juist minder vaak bij hen vandaan verhuizen. Bij verhuizingen in de richting van broers en zussen of juist er vandaan is een minder geprononceerd verschil te zien. Deze bevinding suggereert dat alleenwonende ouderen in hun woningmarktgedrag meer rekening houden met de woonplaatsen van kinderen dan ouderen met een partner, maar dat dit voor de woonplaatsen van broers en zussen niet zozeer het geval is. Opgemerkt moet nog worden dat de verschillen niet erg groot zijn, maar toch wel wat groter dan ze op het eerste gezicht lijken. Weliswaar is het verschil tussen alleenwonenden en samenwonenden in het percentage verhuizers bij wie de kleinste afstand tot kinderen verkleind wordt slechts 0,6 procentpunten, maar dit is bij beschouwing van alleen de verhuizers wel 12 procent meer.

Tabel 4.1a

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. kinderen naar al dan niet alleen wonen.

Alleenwonend?	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
nee	84,7	6,8	3,7	4,8	100
ja	80,3	10,7	3,6	5,4	100
Totaal	83,7	7,7	3,7	4,9	100

Tabel 4.1b

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. broers/zussen naar al dan niet alleen wonen.

Alleenwonend?	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
nee	84,5	6,1	3,7	5,8	100
ja	79,8	9,1	4,6	6,5	100
Totaal	83,4	6,8	3,9	5,9	100

Het optreden van gezondheidsproblemen gaat samen met meer verhuizingen (zie Tabel 4.2a en 4.2b). Dit is wederom in overeenstemming met bevindingen uit eerder onderzoek (De Boer, 1999; De Klerk, red., 2004; Kullberg & Ras, 2004). Ook hier zien we dat verhuizingen in de richting van kinderen vaker voorkomen als er gezondheidsproblemen zijn dan als er geen gezondheidsproblemen zijn. Ook verhuizingen in de richting van broers en zussen komen vaker voor bij ouderen met gezondheidsproblemen.

Tabel 4.2a

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. kinderen naar gezondheidstoestand.

Gezondheidsproblemen?	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
nee	85,2	6,7	3,6	4,5	100
ja	80,6	9,8	3,8	5,8	100
Totaal	83,7	7,7	3,7	4,9	100

Tabel 4.2b

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. broers/zussen naar gezondheidstoestand.

Gezondheidsproblemen?	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
nee	84,7	5,9	3,8	5,6	100
ja	80,4	8,7	4,1	6,7	100
Totaal	83,4	6,8	3,9	6,0	100

Hoewel gedacht zou kunnen worden dat hoog opgeleiden minder afhankelijk zijn van familie doordat zij meer hulpbronnen hebben, blijken zij vaker in de richting van kinderen en broers en zussen te verhuizen dan laag opgeleiden (Tabellen 4.3a en 4.3b). Dit is niet toe te schrijven aan een grotere verhuismobiliteit in het algemeen: alle verhuizingen samen genomen verhuizen hoog opgeleiden juist iets minder dan laag opgeleiden. Vooral verhuizingen zonder verandering van afstand komen onder laag opgeleiden meer voor; verhuizingen waarbij een vergroting van de afstand optreedt komen juist iets meer voor onder hoog opgeleiden. Het totaalbeeld is dat laag opgeleiden veelal binnen de eigen buurt verhuizen, terwijl hoog opgeleiden vaker buiten de directe woonomgeving verhuizen, en dan vooral vaker in de richting van kinderen.

Tabel 4.3a

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. kinderen naar opleidingsniveau.

Opleidingsniveau	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
Maximaal basisonderwijs	82,8	10,1	3,9	3,2	100
Lager secundair (VMBO-MAVO)	83,5	8,6	2,6	5,4	100
Hoger secundair (HAVO-VWO)	83,9	6,3	4,5	5,3	100
HBO + Universiteit	84,2	6,6	4,1	5,1	100
Totaal	83,7	7,7	3,7	4,9	100

Tabel 4.3b

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. broers/zussen naar opleidingsniveau.

Opleidingsniveau	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
Maximaal basisonderwijs	82,6	8,7	3,2	5,5	100
Lager secundair (VMBO-MAVO)	83,0	8,1	3,4	5,5	100
Hoger secundair (HAVO-VWO)	83,9	6,5	4,1	5,6	100
HBO + Universiteit	83,8	4,6	4,6	7,0	100
Totaal	83,3	6,8	3,9	6,0	100

De verschillen tussen inkomenscategorieën hebben niet eenduidig één bepaalde richting. Verhuizingen zonder afstandsverandering komen zowel onder de laagste als onder de hoogste categorie wat vaker voor dan onder andere categorieën; dat zelfde geldt voor verhuizingen van familieleden vandaan (Tabellen 4.4a en 4.4b). Verhuizingen in de richting van kinderen komen juist het minst voor onder zowel de laagste als de hoogste inkomenscategorie. Ongetwijfeld heeft dit een verschillende achtergrond. Bij de laagste inkomenscategorie zou het kunnen gaan om een gebrek aan mogelijkheden om dichtbij de kinderen te gaan wonen, bij de hoogste om een gebrek aan noodzaak doordat zorg kan worden ingekocht.

Tabel 4.4a.

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. kinderen naar huishoudensinkomen.

Huishoudensinkomen	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
< € 950	82,7	9,6	3,6	4,1	100
€ 950 - < € 1350	85,6	6,3	3,1	5,0	100
€1350 - < € 1950	84,2	7,4	2,8	5,6	100
€1950 - < € 2950	84,3	6,1	3,2	6,5	100
> €2950	82,6	7,7	5,0	4,6	100
onbekend	85,9	6,7	3,3	4,1	100
Totaal	83,8	7,7	3,6	4,9	100

Tabel 4.4b

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. broers/zussen naar huishoudensinkomen.

Huishoudensinkomen	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
< € 950	82,7	8,5	3,7	5,1	100
€ 950 - < € 1350	84,3	5,5	4,3	5,8	100
€1350 - < € 1950	83,4	5,5	3,2	7,8	100
€1950 - < € 2950	84,1	6,6	3,8	5,5	100
> €2950	82,5	6,0	4,5	7,0	100
onbekend	85,3	6,3	4,0	4,4	100
Totaal	83,4	6,8	3,9	5,9	100

4.3 Beschrijvende analyses: kenmerken van de woning en woonomgeving

Huiseigenaren verhuizen minder dan huurders (Tabel 4.5a en 4.5b). Dat is geen verrassende bevinding; in vrijwel alle onderzoeken naar verhuisgedrag in westerse landen wordt een soortgelijk resultaat gevonden (zie voor Nederland bijvoorbeeld Mulder, 1993). Ook in eerder onderzoek naar verhuizen onder ouderen zijn huiseigenaren honkvaster (De Boer, 1999; De Klerk, red., 2004; Kullberg & Ras, 2004). Het is eerder verrassend dat het verschil tussen eigenaren en huurders niet heel erg groot is. Mogelijk heeft dit te maken met het vóórkomen van wat meer overgangen naar de huursector in de onderzochte leeftijdscategorie: hoewel ouderen zeker niet massaal van koop naar huur verhuizen, komt deze overgang onder ouderen wel vaker voor dan onder jongeren (Dieleman e.a., 1995).

Tabel 4.5a

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. kinderen naar eigendomsstatus woning vóór potentiële verhuizing.

Eigenaar?	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
Nee	79,9	10,9	3,8	5,3	100
Ja	85,5	6,2	3,5	4,8	100
Totaal	83,7	7,7	3,6	4,9	100

Tabel 4.5b

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. broers/zussen naar eigendomsstatus woning vóór potentiële verhuizing.

Eigenaar?	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
Nee	79,6	9,3	4,8	6,2	100
Ja	85,2	5,5	3,5	5,8	100
Totaal	83,4	6,8	3,9	5,9	100

Huurders verhuizen vooral vaker over korte afstand: volgens Tabel 4.5a maar liefst zo'n 76 procent meer (10.9 procent tegenover 6.2 procent). We kunnen ervan uitgaan dat dit verhuizingen zijn waarbij de locatie geen rol speelt, de woning echter wel. Blijkbaar voldoen eigen huizen vaker aan de woonwensen, zijn ouderen meer gehecht aan een eigen woning, of zien eigenaar-bewoners meer op tegen de hogere transactiekosten die met het verhuizen uit een eigen woning gepaard gaan (vergelijk Helderma e.a., 2004). Dit verschil steekt nogal af tegen de verschillen tussen huurders en eigenaren in verhuizingen waarbij de kleinste afstand tot kinderen wordt vergroot (huurders doen dit 9 procent meer) of verkleind (10 procent meer). Bij deze verhuizingen is de kans groter dat de locatie een rol speelt. In dat geval laten oudere huiseigenaren zich door hun eigenwoningbezit blijkbaar niet massaal van een verhuizing weerhouden. Zowel huurders als eigenaren verhuizen vaker naar kinderen toe dan ervandaan; hierin zijn geen verschillen vast te stellen. Voor verhuizingen in de richting van broers en zussen en van hen vandaan is een soortgelijk patroon te zien.

Er zijn verschillen in verhuisgedrag naar stedelijkheidsgraad van de woongemeente vóór een potentiële verhuizing, maar die volgen geen zeer duidelijk patroon (Tabellen 4.6a en 4.6b). Opvallend is wel de speciale positie van de zeer sterk stedelijke gemeenten. Zowel verhuizingen zonder verandering in afstand tot kinderen als verhuizingen waarbij die afstand wordt vergroot komen niet speciaal vaker voor vanuit sterk stedelijke dan vanuit andere gemeenten. Dit geldt echter wel voor verhuizingen waarbij de afstand tot de kinderen wordt verkleind. Het ligt voor de hand dat we hier de getalsmatige uitdrukking zien van het verschijnsel dat sommige ouderen na het doorbrengen van een groot deel van hun leven in een stad er op hogere leeftijd alsnog voor kiezen 'achter de kinderen aan' naar een suburb te verhuizen.

Tabel 4.6a

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. kinderen naar stedelijkheidsgraad woongemeente.

Stedelijkheidsgraad	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
Niet stedelijk	81,5	10,1	4,7	3,7	100
Weinig stedelijk	83,2	8,0	3,7	5,0	100
Matig stedelijk	82,5	9,2	3,0	5,4	100
Sterk stedelijk	87,3	5,1	3,0	4,6	100
Zeer sterk stedelijk	83,7	6,5	4,0	5,8	100
Totaal	83,8	7,7	3,6	4,9	100

Tabel 4.6b

Al dan niet verhuisd en richting van verhuizing van ouderen t.o.v. broers/zussen naar stedelijkheidsgraad woongemeente.

Stedelijkheidsgraad	Niet verhuisd	Verhuisd, kleinste afstand gelijk	Verhuisd, kleinste afstand vergroot	Verhuisd, kleinste afstand verkleind	Totaal
Niet stedelijk	80,9	9,5	4,4	5,2	100
Weinig stedelijk	82,5	6,5	4,3	6,6	100
Matig stedelijk	82,1	7,5	3,9	6,5	100
Sterk stedelijk	87,3	4,2	3,5	5,1	100
Zeer sterk stedelijk	83,9	7,0	3,1	6,1	100
Totaal	83,4	6,8	3,9	5,9	100

4.4 Multivariate analyses

De in de voorafgaande paragrafen getoonde verbanden tussen kenmerken van ouderen, hun woonsituatie en woonomgeving enerzijds en hun woningmarktgedrag anderzijds zijn alle bivariaat. Dat wil zeggen dat niet wordt gecorrigeerd voor het tegelijk bestaan van andere verbanden. In deze paragraaf vindt die correctie wel plaats.

In de multivariate analyses wordt de categorie waarin niet wordt verhuisd samengevoegd met de verhuizingen waarbij geen verandering in afstand plaatsvindt. Dit met als doel de tabellen niet onnodig te compliceren. De gebruikte techniek is multinomiale logistische regressie. Behalve de regressiecoëfficiënten zelf wordt ook de exponent ervan getoond. Het voordeel van coëfficiënten is dat deze kunnen worden geïnterpreteerd als positief en negatief. In de kolom 'Afstand vergroot' staat een positieve coëfficiënt voor een grotere kans op een vergroting van de kleinste afstand tot kinderen in vergelijking tot het gelijkblijven van die afstand als de waarde van de onafhankelijke variabele groter is (bij continue variabelen als leeftijd) of als de waarde van de onafhankelijke variabele de getoonde is in plaats van de referentiecategorie (bij nominale variabelen zoals huishoudenssamenstelling of gezondheidstoestand). Het

negatieve effect van leeftijd op afstandsvergroting zegt bijvoorbeeld dat bij hogere leeftijd de kans op een vergroting van de afstand tot kinderen kleiner is. Het positieve effect van alleen wonen zegt dat deze kans onder alleenwonenden groter is dan onder samenwonenden. De exponent van de coëfficiënt geeft een wat gemakkelijker interpreteerbare maat voor *hoeveel* groter of kleiner een kans wordt onder invloed van een onafhankelijke variabele (eigenlijk: de kansverhouding, dit is de kans gedeeld door één min de kans). De exponent van een coëfficiënt staat ook wel bekend als de relatieve kansverhouding of odds ratio. Elk jaar dat iemand ouder is leidt volgens het model bijvoorbeeld tot een verkleining van de kans op een vergroting van de afstand tot kinderen met een factor 0,97.

4.4.1 Multivariate analyse van verandering in de afstand tot kinderen

De resultaten van de multinomiale logistische regressie van vergroting en verkleining van de kleinste afstand tot kinderen staan weergegeven in Tabel 4.7. Een nieuw resultaat in vergelijking tot de bivariate analyses is dat de kleinste afstand tot kinderen vóór een potentiële verhuizing een positief en sterk significant effect heeft op de kans op een verkleining van de kleinste afstand tot kinderen. Dus: hoe verder men van het dichtst bij wonende kind vandaan woont, hoe groter de kans dat men in de richting van een kind verhuist. Dit effect is behoorlijk groot: volgens het model neemt met elke kilometer de kansverhouding toe met een factor 1,0075, dat is met 0,75 procent (het getal 1,01 in de tabel, dat duidt op een toename met één procent, is afgerond). Tegelijk neemt volgens het model de kans op een afstandsvergroting juist af met een factor in dezelfde orde van grootte. Dit effect is echter niet significant; het kan met een betrouwbaarheid van 90 procent of meer niet worden aangetoond. Toch wijzen beide coëfficiënten op strategisch woningmarktgedrag van ouderen: woont men verder weg van de kinderen, dan verhuist men er minder vaak vandaan en er vaker naar toe.

Tabel 4.7

Multinomiale logistische regressie van verandering in kleinste afstand tot kinderen (referentiecategorie: niet verhuisd of afstand gelijk).

	Afstand vergroot		Afstand verkleind		Exp(B)
	B		B		
Constante	-1,07		0,34	-1,88	**
Kleinste afstand tot kinderen ¹	-0,01		0,99	0,01	***
Leeftijd	-0,03	**	0,97	-0,02	*
Alleenwonend (niet alleen = 0)	0,42	*	1,52	0,40	**
Gezondheidsproblemen (geen = 0)	0,05		1,05	0,28	*
Opleidingsniveau (basisonderwijs = 0)				0,00	
Lager secundair (VMBO-MAVO)	-0,34		0,71	0,42	
Hoger secundair (HAVO-VWO)	0,25		1,29	0,55	*
HBO + Universiteit	0,32		1,38	0,52	
Huishoudensinkomen (< € 950 = 0)					
€ 950 - < € 1350	-0,03		0,97	0,10	
€1350 - < € 1950	0,03		1,03	0,30	
€1950 - < € 2950	-0,06		0,94	0,41	*
> €2950	0,44		1,55	0,06	
onbekend	0,16		1,17	0,12	
Huiseigenaar ¹ (geen eigenaar = 0)	-0,12		0,89	-0,30	
Stedelijkheidsgraad ¹ (niet stedelijk = 0)					
Weinig stedelijk	0,02		1,02	-0,37	
Matig stedelijk	-0,22		0,80	-0,25	
Sterk stedelijk	-0,64	*	0,53	-0,08	
Zeer sterk stedelijk	-0,42		0,66	-0,34	
-2 Log Likelihood model	2127				
Verbetering t.o.v. kaal model (Chi ²)	68				
df, p	34, 0,00				

¹ Gemeten voor eventuele verhuizing

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Leeftijd blijkt een negatief effect te hebben op zowel vergroting als verkleining van de afstand tot kinderen. Het effect op afstandsverkleining is echter wel kleiner dan dat op afstandsvergroting. Met andere woorden: het negatieve effect van leeftijd op lange-afstandsverhuizingen wordt voor dichterbij de kinderen gaan wonen gedeeltelijk tenietgedaan.

Alleen wonen heeft op afstandsvergroting én afstandsverkleining een positief effect in dezelfde orde van grootte. Het lijkt er dus op dat alleen wonen vooral leidt tot meer langere-afstandsverhuizingen, maar niet zozeer tot het meer rekening houden met de woonplaats van de kinderen bij verhuizen.

Het hebben van gezondheidsproblemen leidt tot significant meer verhuizingen in de richting van de kinderen, maar niet tot meer verhuizingen bij hen vandaan. Dat lijkt te

duiden op strategisch woningmarktgedrag. Anderzijds wordt niet gevonden dat ouderen bij gezondheidsproblemen minder vaak bij de kinderen vandaan verhuizen.

Van de overige coëfficiënten van deze analyse is er hier en daar nog een significant, maar een duidelijk patroon kan niet worden aangetroffen.

4.4.2 Multivariate analyse van verandering in de afstand tot broers en zussen

De resultaten van de multinomiale logistische regressie van vergroting en verkleining van de kleinste afstand tot broers en zussen (Tabel 4.8) laten vooral zien dat er minder aanwijzingen zijn voor een invloed van de woonplaatsen van broers en zussen op het woningmarktgedrag van ouderen dan voor een invloed van de woonplaatsen van de kinderen. Dit is in overeenstemming met het idee dat relaties met kinderen voor ouderen belangrijker zijn dan relaties met broers en zussen. De enige aanwijzing voor een invloed van de woonplaatsen van broers en zussen op het woningmarktgedrag van ouderen is de positieve coëfficiënt van de kleinste afstand tot broers en zussen vóór de potentiële verhuizing. Net als bij de afstand tot kinderen is die positief en sterk significant.

Tabel 4.8

Multinomiale logistische regressie van verandering in kleinste afstand tot broers/zussen (referentiecategorie: niet verhuisd of afstand gelijk)

	Afstand vergroot			Afstand verkleind		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
Constante	-1,86	**	0,16	-1,33	*	0,26
Kleinste afstand tot broers/zussen ¹	0,00		1,00	0,01	***	1,01
Leeftijd	-0,02	*	0,98	-0,02	**	0,98
Alleenwonend (niet alleen = 0)	0,20		1,22	0,21		1,24
Gezondheidsproblemen (geen = 0)	0,02		1,02	0,24		1,27
Opleidingsniveau (basisonderwijs = 0)						
Lager secundair (VMBO-MAVO)	0,09		1,09	-0,04		0,96
Hoger secundair (HAVO-VWO)	0,45		1,57	-0,06		0,94
HBO + Universiteit	0,52		1,68	0,19		1,20
Huishoudensinkomen (< € 950 = 0)						
€ 950 - < € 1350	0,14		1,15	-0,07		0,93
€1350 - < € 1950	-0,17		0,84	0,24		1,27
€1950 - < € 2950	-0,26		0,77	-0,24		0,79
> €2950	-0,03		0,97	-0,03		0,97
onbekend	0,05		1,06	-0,23		0,80
Huiseigenaar ¹ (geen eigenaar = 0)	-0,41	**	0,66	-0,25		0,78
Stedelijkheidsgraad ¹ (niet stedelijk = 0)						
Weinig stedelijk	0,06		1,06	-0,22		0,81
Matig stedelijk	0,14		1,15	0,11		1,11
Sterk stedelijk	0,13		1,14	0,20		1,23
Zeer sterk stedelijk	0,04		1,05	-0,14		0,87
-2 Log Likelihood model	2481					
Verbetering t.o.v. kaal model (Chi ²)	60					
df, p	34, 0,00					

¹ Gemeten voor eventuele verhuizing

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

4.4.3 Verschillen tussen categorieën ouderen in de invloed van afstand

Om na te gaan in hoeverre de invloed van afstand tot familieleden verschilt tussen categorieën ouderen zijn modellen geschat met behalve alle onafhankelijke variabelen die in de modellen getoond in de Tabellen 4.7 en 4.8 zijn opgenomen, ook interacties tussen de afstand tot familieleden en de andere onafhankelijke variabelen.

Het opnemen van alle interacties in één keer bleek niet mogelijk doordat de standaardfouten te groot werden. Dit is een vaak optredend euvel bij het opnemen van te veel interacties in modellen op basis van steekproeven van niet al te grote omvang. Daarom is een reeks modellen geschat met steeds alle hoofdeffecten en één van de afzonderlijke interactie-effecten. Vrijwel geen enkele van deze interactie-effecten bleek significant. Dat wil dus zeggen dat in het algemeen geen verschil aangetoond kan worden in het effect van afstand tot familieleden op verhuisgedrag tussen verschillende categorieën ouderen. Van slechts één interactie-effect waren wel parameters significant: dat tussen de afstand tot kinderen en het opleidingsniveau in het model van

verhuizingen en verandering in de kleinste afstand tot kinderen. De hoofdeffecten van afstand en opleidingsniveau en het interactie-effect worden getoond in Tabel 4.9. De overige (hoofd)effecten maken ook deel uit van dit model, maar de parameters hiervan worden niet getoond omdat ze weinig verschillen van die in het model van Tabel 4.7 en niet tot andere conclusies leiden.

Tabel 4.9

Multinomiale logistische regressie van verhuizen en verandering in kleinste afstand tot kinderen: enkele parameters van model met interactie afstand-opleidingsniveau.

	Afstand vergroot		Afstand verkleind			
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
Constante	-1,02			-2,02	**	
Kleinste afstand tot kinderen ¹	-0,02		0,98	0,03	***	1,03
Opleidingsniveau (basisonderwijs = 0)	0,00			0,00		
Lager secundair (VMBO-MAVO)	-0,39		0,68	0,62	*	1,87
Hoger secundair (HAVO-VWO)	0,21		1,23	0,85	**	2,33
HBO + Universiteit	0,21		1,24	0,83	**	2,30
Opleidingsniveau (basisonderwijs = 0) * afstand	0,00			0,00		
Lager secundair (VMBO-MAVO)	0,01		1,01	-0,02	*	0,98
Hoger secundair (HAVO-VWO)	0,01		1,02	-0,02	**	0,98
HBO + Universiteit	0,02		1,02	-0,02	**	0,98
-2 Log Likelihood	2121					
-2 LL model	74					
df, p	40, 0,001					

¹ Gemeten voor eventuele verhuizing

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Parameters overige hoofdeffecten (zie tabel 4.7) zijn opgenomen in model maar worden niet getoond

De parameter van het interactie-effect is significant en negatief voor verhuizingen met een verkleining van afstand en voor de hogere opleidingscategorieën. Dat wil zeggen dat ouderen met een hogere opleiding zich in hun woningmarktgedrag minder gelegen laten liggen aan de afstand tot hun kinderen dan ouderen met een lage opleiding. Het hoofdeffect van afstand moet in deze cijferopstelling worden opgevat als het effect voor laag opgeleiden. Dit wordt twee keer zo groot geschat als het effect van afstand in het model zonder interacties. Voor hoger opgeleiden valt het effect van afstand tot kinderen juist bijna weg.

4.5 Conclusie

De conclusie van de empirische analyses uit dit hoofdstuk is dat de afstanden tot kinderen, en in mindere mate tot broers en zussen, inderdaad een rol spelen in het woningmarktgedrag van ouderen in Nederland. Er zijn systematische patronen te vinden in het verhuizen in de richting van kinderen, die goed passen in ideeën over verschillen in de behoefte aan nabijheid tot de kinderen, bijvoorbeeld om zorg van hen te kunnen ontvangen. In geringere mate geldt dit ook voor verhuizingen in de richting van broers en zussen. In het verhuizen van kinderen vandaan is ook enige systematiek te

ontdekken: deze verhuizingen komen wat minder vaak voor bij ouderen die veel behoefte hebben aan zorg. In het verhuizen van broers en zussen vandaan is geen duidelijk patroon te zien.

Hoe verder weg de familieleden wonen, des te groter is de geneigdheid van ouderen naar ze toe te verhuizen. Bij verhuizingen in de richting van kinderen is dit aantoonbaar minder het geval bij hoog opgeleiden, terwijl dit juist degenen zijn die het verst van hun kinderen wonen.

5. Conclusie, beperkingen en implicaties

5.1 Conclusie

Hoewel het een plausibele gedachte is dat ouderen in hun woningmarktgedrag rekening houden met de woonplaatsen van hun kinderen, kon hiernaar in Nederland niet eerder onderzoek worden gedaan. Het ontbreken van geschikte data was hierin de belangrijkste belemmerende factor. Er bestaat wel buitenlands onderzoek op dit terrein. Dit onderzoek is vooral Brits en Amerikaans; het beperkt zich grotendeels tot de afstanden tot kinderen. Het van toepassing verklaren van Britse en Amerikaanse resultaten op de Nederlandse situatie zou niet juist zijn gezien de compleet andere geografische schaal van Nederland. Het is bijvoorbeeld niet erg waarschijnlijk dat 'amenity migration' (pensioenmigratie in de richting van een prettiger plek) in Nederland veel voorkomt. Maar op basis van het buitenlandse onderzoek kon wel de verwachting worden uitgesproken dat ook in Nederland wel enig effect van de afstand tot familieleden op het verhuisgedrag van ouderen zou worden gevonden. De hypothese dat behalve de afstand tot kinderen de afstand tot broers en/of zussen ook (maar in mindere mate) een rol zou spelen, is voor zover ons bekend nog niet eerder geformuleerd, laat staan getoetst.

Met de nieuwe data van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) was het voor het eerst mogelijk de afstanden tot kinderen en broers en zussen te betrekken in empirisch onderzoek naar verhuisgedrag van ouderen in Nederland. De resultaten laten zien dat deze afstanden op verschillende manieren een rol spelen.

Allereerst komen verhuizingen in de richting van kinderen en broers en zussen meer voor dan verhuizingen van hen vandaan. Bij de oudere ouderen heeft dit tot resultaat dat de afstand tot kinderen en broers en zussen kleiner is na een verhuizing dan ervoor, bij de jongere ouderen is dit niet het geval doordat verhuizingen van familieleden vandaan over langere afstand plaatsvinden dan verhuizingen naar familieleden toe.

Verhuizingen in de richting van familieleden komen zoals verwacht relatief vaak voor bij ouderen met gezondheidsproblemen en bij alleenwonenden. Ze komen minder voor bij huiseigenaren dan bij huurders, maar dit verschil is niet zo groot als bij verhuizingen waarbij de afstand tot familieleden niet verandert.

Een andere belangrijke bevinding is dat de afstand tot familieleden vóór een potentiële verhuizing de kans beïnvloedt dat een verhuizing plaatsvindt in de richting van die familieleden (zowel kinderen als broers en zussen) of er vandaan (kinderen). Dit blijkt vooral voor laag opgeleide ouderen het geval en minder voor hoog opgeleiden. Aangezien toekomstige cohorten ouderen hoger zullen zijn opgeleid, zou dit kunnen betekenen dat de afstand tot kinderen in de toekomst minder een rol zal spelen in het al dan niet in hun richting verhuizen dan vandaag de dag.

Een kanttekening bij deze bevindingen moet zijn dat de rol van afstanden tot familieleden slechts beperkt is. Het merendeel van de ouderen is behoorlijk honkvast. Zelfs over een periode van vijf jaar (dit is langer dan in het meeste onderzoek naar

verhuisgedrag) is slechts ongeveer een vijfde deel van de ouderen verhuisd; slechts vijf procent van alle ouderen is over deze periode van vijf jaar in de richting van kinderen verhuisd en zes procent in de richting van broers en zussen. Van deze percentages is niet zeker welk aandeel de afstand tot familieleden bewust een rol heeft laten spelen. Voor een deel van de verhuisden zal de afstandsverkleining op toeval berusten. Dat er voor een ander deel geen sprake is van toeval, is duidelijk geworden doordat afstandsverkleiningen vaker voorkomen dan afstandsvergrotingen en doordat er systematische, op theoretische gronden goed verklaarbare verbanden met achtergrondkenmerken van de ouderen zijn gevonden. Precies deze verbanden maken ook weer dat de gemaakte kanttekening ook weer niet moet worden overdreven: onder ouderen die behoefte hebben aan de nabijheid van familieleden liggen de gevonden percentages hoger. En juist voor deze ouderen kan de nabijheid van familieleden mogelijk een substituuat vormen voor professionele zorg of voor het verhuizen naar een aangepaste woning, een woning met zorg of zelfs een verzorgingshuis.

5.2 Beperkingen

Hoewel dit onderzoek nieuwe kennis heeft opgeleverd ten opzichte van vorig onderzoek naar het woningmarktgedrag van ouderen, moesten sommige aspecten van woningmarktgedrag buiten beschouwing blijven. Het zou interessant zijn te onderzoeken in hoeverre verhuizingen in de richting van familie een substituuat kunnen vormen voor verhuizingen naar aangepaste woningen. Dit is echter niet mogelijk met de NKPS-data, omdat de huidige woonsituatie slechts beperkt is gemeten: gevraagd is slechts naar eigenwoningbezit. Ook van de vorige woonsituatie is in de NKPS-data slechts de eigendomssituatie bekend. Het is dus ook niet mogelijk te onderzoeken of ouderen die al in aangepaste woningen wonen, minder geneigd zijn tot verhuizen in de richting van familieleden. Verder is geen verhuismotief gevraagd, zodat niet achterhaald kan worden in hoeverre ouderen die in de richting van familie verhuizen zelf ook echt het idee hebben dat de woonplaats van een familielid van belang is geweest bij de beslissing al dan niet te verhuizen en/of bij de bestemmingskeuze van de verhuizing.

Een onderwerp dat in dit rapport noodgedwongen is blijven liggen is het mogelijke verschil tussen autochtonen en allochtonen. Uit buitenlands onderzoek is bekend dat de woonlocatie van familieleden een belangrijke rol speelt bij de locatiekeuze van migranten op het moment dat zij het land binnenkomen (Bowes et al., 1997; Murdie, 2002; Owusu, 1999). Ook blijkt uit nog te publiceren onderzoek met NKPS-data dat allochtonen sterkere gevoelens van verplichting hebben ten opzichte van familie dan autochtonen (Liefbroer & Mulder, te verschijnen). Het valt daarom te verwachten dat de rol van afstanden tot familieleden bij het woningmarktgedrag van ouderen onder allochtonen groter is dan bij autochtonen. Het is zeer wel denkbaar dat het in de buurt willen wonen bij familieleden een rol speelt bij het tot stand komen en blijven bestaan van etnische segregatie. De steekproef van allochtonen in het NKPS is echter aan de kleine kant (enkele honderden per etnische groep), waardoor het vrijwel zeker onmogelijk zal zijn significante verbanden te vinden tussen de afstand tot familieleden en verhuisgedrag van ouderen.

Over enkele jaren zullen er naar verwachting veel meer mogelijkheden zijn voor onderzoek naar de rol van familie in het woningmarktgedrag. Dan zal het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) namelijk aanzienlijk verder zijn met het ontwikkelen van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB; zie Al & Bakker, 2000). Dit is een databestand dat voor een groot deel is gebaseerd op gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; dit is het bevolkingsregister). Met behulp van het GBA zijn exacte woonadressen, verhuizingen en relaties tussen ouders en kinderen te achterhalen. Deze informatie is nu nog niet allemaal opgenomen in het SSB, maar het CBS is wel van plan dit in de komende jaren aan het bestand toe te voegen.

5.3 Implicaties

Dat een deel van de ouderen de afstand tot familieleden een rol laat spelen in hun woningmarktgedrag zou gevolgen kunnen hebben voor de vraag naar professionele zorg, naar aangepaste woningen, naar woningen met zorg en naar plaatsen in verzorgingshuizen. De beleidsimplicaties van deze constatering zijn niet heel eenvoudig aan te geven. Wat men met beleid zou kunnen trachten te bereiken zijn twee dingen: het stimuleren van verhuizingen van ouderen in de richting van familieleden en het wegnemen van belemmeringen voor zulke verhuizingen.

In het stimuleren van verhuizingen in de richting van familieleden zien wij weinig heil. Ouderen zijn over het algemeen zeer honkvast, en het lijkt erg onwaarschijnlijk dat hieraan met beleidsmaatregelen iets te veranderen zou zijn.

In het wegnemen van belemmeringen voor verhuizingen in de richting van familieleden zit misschien wel enige toekomst. Uit de verschillen die het SCP heeft geconstateerd tussen verhuiswensen en gerealiseerde verhuizingen (zie De Klerk, red., 2004) valt op te maken dat ouderen inderdaad belemmeringen ondervinden bij het realiseren van verhuiswensen. Deze belemmeringen zouden wellicht kunnen worden verminderd door bij het maken van plannen voor nieuwe woonwijken meer dan nu het geval is rekening te houden met woonwensen van ouderen en zorg te dragen van een goede menging tussen woningen geschikt voor gezinnen en woningen geschikt voor ouderen. Het bouwen van een seniorenstad is in dit opzicht dan waarschijnlijk niet zo'n goed idee.

Literatuur

- Al, P. G., & Bakker, B. F. M. (2000). Re-engineering social statistics by micro-integration of different sources: An introduction. *Netherlands Official Statistics*, 15(Summer), 4-6.
- Bengston, V. L., & Roberts, R. E. L. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 856-870.
- Bowes, A., Dar, N., & Sim, D. (1997). Tenure preferences and housing strategy: An exploration of Pakistani experiences. *Housing Studies*, 12(1), 63-84.
- Caldwell, J. C. (1982). *Theory of fertility decline*. London: Academic Press.
- Clark, R. L., & Wolf, D. A. (1992). Proximity of children and elderly migration. In A. Rogers (Ed.), *Elderly migration and population redistribution: A comparative study* (pp. 77-97). London: Belhaven Press.
- De Boer, A. H. (1999). *Housing and care for older people: A macro-micro perspective*. Utrecht: Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht (Proefschrift).
- De Jong Gierveld, J., & Fokkema, T. (1998). Geographical differences in support networks of older adults. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89(3), 328-336.
- De Klerk, M. (red., 2004). *Rapportage ouderen 2004*. Sociaal-Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Dieleman, F. M., Clark, W. A. V., & Deurloo, M. C. (1995). Falling out of the home owner market. *Housing Studies*, 10(1), 3-15.
- Dykstra, P. A., Kalmijn, M., Knijn, T. C. M., Komter, A. E., Liefbroer, A. C., & Mulder, C. H. (2004). *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, Wave 1*. The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute (NKPS Working Paper No. 1).
- Fokkema, C. M. (1996). *Residential moving behaviour of the elderly. An explanatory analysis for the Netherlands*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Grundy, E., & Shelton, N. (2001). Contact between adult children and their parents in Great Britain 1986-99. *Environment and planning A*, 33(4), 685-697.
- Helderma, A. C., Mulder, C. H., & Van Ham, M. (2004). The changing effect of home ownership on residential mobility in the Netherlands. *Housing Studies*, 19(4), 601-616.

Joseph, A. E., & Hallman, B. C. (1998). Over the hill and far away: Distance as a barrier to the provision of assistance to elderly relatives. *Social Science and Medicine*, 46(6), 631-640.

Kullberg, J., & Ras, M. (2004). *Met zorg gekozen? Woonvoorkeuren en woningmarktgedrag van ouderen en mensen met lichamelijke beperkingen*. Den Haag: VROM/SCP.

Law, C. M., & Warnes, A. M. (1982). The destination decision in retirement migration. In A. M. Warnes (Ed.), *Geographical Perspectives on the Elderly* (pp. 53-81). Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Lawton, L., Silverstein, M., & Bengtson, V. (1994). Affection, social contact, and geographic distance between adult children and their parents. *Journal of Marriage and the Family*, 56(1), 57-68.

Lee, T.R., Mancini, J.A. & Maxwell, J. W. (1990). Sibling relationships in adulthood: contact patterns and motivations. *Journal of Marriage and the Family*, 52(2), 431-440.

Liefbroer, A. C., & Mulder, C. H. (Te verschijnen). Opvattingen over familiesolidariteit onder autochtonen en allochtonen. *DEMOS*.

Lin, G., & Rogerson, P. A. (1995). Elderly parents and the geographic availability of their adult children. *Research on Aging*, 17(3), 303-331.

Litwak, E., & Longino, C. F. (1987). Migration patterns among the elderly: A developmental perspective. *The Gerontologist*, 27(3), 266-272.

Litwak, E., & Kulis, S. (1987). Technology, proximity, and measures of kin support. *Journal of Marriage and the Family*, 49(3), 649-661.

Longino, C.F, Jackson, D.J, Zimmerman, R.S. en Bradsher, J.E. (1991). The second move: health and geographic mobility. *Journal of Gerontology*, 46(4) 218-224.

Miner, S. & Uhlenberg, P. (1997). Intragenerational proximity and the social role of sibling neighbors after midlife. *Family Relations*, 46(2), 145-153.

Mulder, C. H. (1993). *Migration dynamics: A life course approach*. Amsterdam: Thesis Publishers.

Murdie, R. A. (2002). The housing careers of Polish and Somali newcomers in Toronto's rental market. *Housing Studies*, 17(3), 423-443.

Owusu, T. Y. (1999). Residential patterns of housing choices of Ghanaian immigrants in Toronto, Canada. *Housing Studies*, 14(1), 77-97.

Rogerson, P. A., Weng, R. H., & Lin, G. (1993). The spatial separation of parents and their adult children. *Annals of the Association of American Geographers*, 83(4), 656-671.

Rogerson, P. A., Burr, J. A., & Lin, G. (1997). Changes in geographic proximity between parents and their adult children. *International Journal of Population Geography*, 3, 121-136.

Silverstein, M. (1995). Stability and change in temporal distance between elderly and their children. *Demography*, 32(1), 29-45.

Smith, G. C. (1998). Residential separation and patterns of interaction between elderly parents and their adult children. *Progress in Human Geography*, 22(3), 368-384.

Speare, A., & McNally, J. (1992). The relation of migration and household change among elderly persons. In A. Rogers (Ed.), *Elderly migration and population redistribution: a comparative study* (pp. 61-77). London: Belhaven Press.

Timmermans, J. M. (Ed.). (2003). *Mantelzorg. Over hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Uhlenberg, P. Demographic change and kin relationships in later life. In G. L. Maddox & M. Powell Lawton (Eds.), *Annual review of gerontology and geriatrics* (Vol. 13, pp. 219-238). New York: Springer.

Van Doorne-Huiskes, J., Dykstra, P. A., Nievers, E., Oppelaar, J., & Schippers, J. J. (2002). *Mantelzorg: Tussen vraag en aanbod*. Den Haag: NIDI.

Warnes, A. (1984). Residential separation and visiting between retired parents and their sons and daughters. In D. B. Bromley (Ed.), *Gerontology: social and behavioral perspectives*. (pp. 213-219). Kent: Croom Helm.

Warnes, A. (1986). The residential mobility histories of parents and children, and relationships to present proximity and social integration. *Environment and Planning A*, 1581-1594.